N. IORGA

CĂRȚI REPRESENTATIVE ÎN VIAȚA OMENIRII

VOLUMUL V.
EPOCA MEDIE ȘI MODERNĂ

BUCUREȘTI
EDITURA CASEI SCOALELOR
1935.

I.

Felix Platter.

Pentru un secol de învăţătură, adesea ori seacă, precum e secolul al XVI-lea, foarte rari sînt lămuririle asupra vieţii doritorilor tineri de învăţătură din acel timp, a studenţilor.

De aceia a fost foarte bine venită publicarea însemnărilor, întinse şi deosebit de preţioase, din 1612, ale lui Felix Platter († 28 Iulie 1614), fiu de burghes din Berna şi înscris la Facultatea de Medicină din Montpellier [1].

O familie de muncă modestă. Mama lucrează, fiul făţuieşte pănă-şi sîngerează degetele.

Fiul lui Toma Platter, tipograf şi dascăl, predicator calvin, a găsit acasă la dînsul chiar obişnuinţa învăţăturii sprijinite pe cunoaşterea adîncă a limbilor clasice. La naşterea lui i se prezice astfel fericirea, legată ca dorinţă de însuşi numele lui: „Ni me fallit animus, hic puer felix erit". Cel care-l botează e Paulus Phrygius, care, bine înţeles, n'avea nimic a face cu Frigia; naş îi e şi Simon Gryphäus [2]. În jur, peste aceşti buni creş-

---

[1] Felix Platter, *Tagebuchblätter aus dem Jugendebeben eines deutschen Arztes des 16. Jahrhunderts*, hggb. von Horst Kohl, în „Voigtländers Quellenbücher".

[2] Cursul învăţăturilor e acesta: în primul rînd „Dialecta in Paedagogium", apoi „Coelius orator". Pentru greceeşte „Compendium Fuchsii", lîngă fisică. Pentru medicină, Hipocrate.

tini, numai Myconis, Vesalius, Gemuseus, Frobenius, Lothonius, Coccius, Cellarius, Thorinus, Catalanus, Dulphius, Garinus, Oporinus, Pedionäus şi cîte altele, pănă şi la clericii Lykostheus, Epiphanius, Hermes, Eucharius. Cîte o femeie se chiamă Paschasia, lîngă tovarăşe cu nume biblice: Sara şi Rebeca.

Într'o astfel de societate, învăţămîntul se sprijină pe „poesia latină", *latenische Poeterei*, pe *das Griechische purum*, atît de ţinut în samă, încît pentru că nu l-a studiat bine copilul, tatăl îl plesneşte peste ochi. Un Karl Uttenhovius e definit că „puternicul Grec şi poet". La şcoală, Toma face să se joace piese latine ca „Hypocrisis", în care este şi o Psyche încunjurată de îngeri. Şi aiurea se represintă Plaut *(Aulularia, Phormio)*, copiii în haine pastorale recită ecloge latine, pe cînd în biserica Augustinilor rectorul şi şcolarii presintă comedii ca *Zacheu* şi *Aman*. În piaţă se poate gusta „Convertirea lui Pavel", în Tîrgul Cărnii „Susana". Acasă, Felix vede jucîndu-se tragedia nouă *Saul*. Tatăl însuşi scrie o comedie, *Der Wirt zum düren Ast*, „Birtaşul de la craca uscată".

Alături de iubirea pentru antichitate, este şi credinţa faţă de noile doctrine ale stăpînului Genevei vecine, Calvin. Toma a tipărit pe acesta şi e un mare duşman al preoţilor catolici, închinători de idoli. „Tata", spune scriitorul, „mi-a arătat pe Ioan Calvin, care tocmai atunci venia de la Strassburg la Geneva; a vorbit mult cu tata, care-i tipărise prima carte, *Christianae religionis Institutiones*, în anul 1536, cînd m'am născut eu".

Dar, pentru devotamentul faţă de cărţile latine şi greceşti şi pentru acest fanatic sentiment al reformei religioase necesare, nu trebuie să se creadă că Basel, „larg cunoscuta cetate, veselă, plăcută", acest centru de „libertate helvetică", acel izvor de învăţătură reformată, se despărţise de vioiciunea şi spontaneitatea

veselă a evului mediu. Arcaşi trag pe Piaţa Sfîntului Petru. Paiaţi apar cu trîmbiţi şi cu tobe, măşti de glumă şi de spaimă, care ieau cu varga din urmă pe copii.

Evenimentele de politică externă nu prea au răsunet, şi patriotismul local, făcut mai mult din obişnuinţă, e slab. Copilul vede inscripţia din 1357 a triumfului bernes, ca şi steagurile rupte după bătălia din 1544 în Piemont. Sînt între cetăţeni dintre aceia cari au luat parte la douăzeci de lupte, pănă la aceia din Franţa războaielor de religie, la Montcontour. Cum Carol Quintul bătrîn e, în ultima din campaniile lui, la Metz, oraşul se teme nu cumva puternicul Împărat să-şi fi pus ochii şi pe dînsul.

La cinsprezece ani, Felix se duce să înveţe medicina la Montpellier. Întăia oară şi-a părăsit casa şi e desorientat, îngrijorat şi trist. Toată această lume străină îl uimeşte şi-l sperie. Călătoria de la un loc la altul, de la un han la alt han, o zugrăveşte el cu de-amănuntul. Se simte liniştit numai cînd i se deschide liniştitoarea perspectivă a cîmpului cu ierburi mirositoare.

Tînărul, căruia tata n'a avut tăria de a-i spune pănă la capăt *Felix, vale* [1], pleacă de acasă cu „două cămăşi şi o năframă", avînd în buzunar „patru coroane în aur şi trei în monedă mică", plus un *Wallis-Thaler* de-al lui Mathias Schinner, pe care-l va păstra cu sfinţenie pentru a-l aduce înapoi. Ca alimentaţie, „un iepure de casă fript".

Trece prin Lausanne şi ajunge la Geneva, văzînd în

[1] „Cînd mi-a dat mîna şi voiă să-şi ieie rămas bun şi să zică: *Felix, vale*, n'a putut rosti *vale:* a zis *va* şi a plecat trist. Aceasta mi-a mişcat foarte inima, aşa încît pe urmă am făcut drumul mai trist, pe cînd la început mă bucurasem de dînsul." O sentimentalitate ca a lui Rousseau, un vînt de romantism încă de pe atunci...

cale Savoiarzi, țerani și calici cu castane, pîne neagră și vin, oameni gata de ceartă. În capitala calvinismului are fericirea de a vedea pe profetul însuși, care-i zice „mi. Felix" și-i recomandă pe hirurgul Michel Édouard din Montpellier; păcat numai că străinul nu înțelege predica lui Calvin înaintea marii mulțimi care-l ascultă! Prin St. Maurice, cu hanul „la Pălăria Cardinalului", iată-l coborît la Lyon, unde întîmpină primul cas de condamnat la moarte pentru idei religioase.

La Vienne îl interesează vechiul turn; îi iese înainte profesorul copiilor regelui, cu care vorbește în limba latină. La Orange îi atrage privirile arcul de triumf. La Avignon numai, unde stă la han cu niște marinari, îl prinde dorul de acasă. Iea de cap calul, care nechiază, „ca și cum și lui i-ar părea rău de singurătatea noastră". La Nîmes vede amfiteatrul cu lupoaica. Așa ajunge la Montpellier, unde se înscrie: „descriptus fuit în albo studiosorum medicinae".

Montpellier e un oraș de graniță, cu atmosferă în mare parte spaniolă, cu o populație în care sînt mulți marani de sînge evreiesc și în care studenții își fac de cap.

Și fete asistă, *Demoisellen.*

Învățătura nu stoarce prea mult puterile lui, care cîntă atîta din alăută, de i se zice: *L'Allemand du luth.* Dimineața și seara însă programul prevede cîte două, trei lecții, la Guichard, Guichardus, la bătrînul decan Griphius, la Sabranus, la Saporta, la Scyronius cancelariul, la Rondelet, la Fontanus, la Bocandus: pe cîte unul studenții îl silesc să vie la oară. Noaptea, gazda, Catalan, pune pe tînărul Elvețian să cetească din Biblia latină și-i vorbește contra idolilor sau îi dă știri despre biruințile creștinătății contra Turcilor. Bine înțeles, școlarul își iea dreptul să mănînce în post languste, raci, pești, lîngă cepe și andive, și le scaldă în vinul roșu generos al

Sudului. Ba se mai desface și ca să caute pe malul Mării vecine, în nisipul cald în Februar, oase de sepie.

O lume de cărturari e în legătură cu gazda aceasta, în casa căruia se cetește Plaut, *Amfitrionul* lui: Thomas Guérin și tipograful Bonhomme din Lyon. Dar Platter găsește și oameni de la el de-acasă: poetul Lorichius, un om de la Skt. Gall, altul din Basel, doi garzi ai regelui Navarei, Jacob Heilmann și Fritz din Zürich, pe lîngă alții din Leipzig, din Flandra, din Piemont. Luteranii nu sînt însă bine văzuți. Se ieau măsuri, cu un comisardin Toulouse, contra lor: „așa se numiau atunci creștinii reformați; numele de calvin și hughenot nu erau încă în us". Și pentru orice păcat dovedit față de legea catolică, eșafodul sau arderea în efigie, cum a fost casul cu sora episcopului chiar, și cu soțul ei.

Dar, înainte de toate, se petrece, zgomotos, din toată inima, scandalos, și până la crimă, toate patimile find deslănțuite, măcar până la vrîsta cumințeniei.

Procesii, ca aceia pentru victoria regelui Franciei la Metz, cu alaiul în haine albe, cu musică de Crăciun, cu lumînări colorate, și steaguri, răspîndind bomboane din linguri de argint. Zburdăciuni de noapte cu musică, baluri cu „Demoisellen", jucându-se o serie de danțuri provinciale *(ballieren): braille, gaillarde, la volte, la direschene.* Autorului îi place să iea la joc pe fata lui Rondelet. Une ori dantul e pe cergi catalane, „ca să nu audă veci- nii". Hramuri ca de ziua Regilor, cînd Nemții aduc lăutari și întind masă. Botezuri, ca a fetei lui Griphius. Mascarade la *Mardi Gras. Aubade* la fereasta fetelor. Chefuri cu *muscat* și *hypocras.* Cîte un medieval *tournoi.*

Nunți: a fetei lui Franciscus Fontaninus, în mijlocul căreia se aude strigătul „Retirez-vous, Flavigny", pentru ca îndată acesta, străpuns, să strige: „Je suis mort", a Isabelei Catalan, cu un negustor din Béziers, și stu-

dentul nostru „se lasă în vorbă foarte prietenește, de mai a ajuns să se amorezeze nebun“ [1], cu Jeanne de Sos, care va lua pe un Saporta. Fără a mai pomeni cofetăriile.

Execuțiile în piața publică, unde de obiceiu apar ceva *bateliers* cu animale îmblînzite și femei jucînd pe funie, groaznicele execuții, cu membre sfărîmate și carne sfîrîind, atrag pe acești tineri necontenit pe străzi, ocupație pe care ei o numesc *gassatum.* Între altele, Platter, care a jucat la bal cu iubita viitorului Despot-Vodă, Gillette d'André, vede cum acesta, vinovat de omor din causa ei, e executat în efigie [2]. Și pentru părăsirea legii se suie cineva pe eșafod, spre distracția bunilor creștini, fii credincioși ai maicii Biserica. Și pentru isprăvi de vrăjitori. Une ori și osînditul contribuie la spectacol, făcîndu-și rugăciunea în versuri: „priez Sainte Marie, qu'elle prie son fils de me donner le paradis“.

Se merge noaptea, de haz, dar și din sărăcie, la furat cadavrele pentru disecție; cînd prada macabră se aduce acasă de bandă, care a scăpat de păzitori, e și surprinderea descoperirii: un copil, ori cutare femeie, ori un coleg. O asemenea întreprindere nocturnă se chiamă: a merge *cadaveratum.*

Dar, cu toată vecinătatea Turcilor, cari sînt la Aigues-Mortes cu douăzeci și cinci de galere, la Frontignan cu optsprezece, se iese în zilele cele bune, cu soare, la cules flori, *herbatum*, primblarea trebuind să se prefacă mai tărziu într'o excursie de-a lungul acestei frumoase și necunoscute Francii. Astfel, la Frontignan chiar, „unde crește muscata“ și unde e „demoiselle Marthe Guichichandre“, la Nîmes, unde străinul admiră

---

[1] Eine gar freundliche Jungfrau, die in Tanz und Gespräch gar freundlich zu mir tat, dass ich mich in sie schier vernarrte.

[2] V. *Revista Istorică* pe 1931, p. 35.

podul și „statuia lui Romul", la Avignon, cu vederea Rhônului, la Marseille și la Arles, cu urmele antice, la Maguelonne și la Aigues-Mortes, la Béziers, la Carcassonne și Toulouse, „puternic oraș", la Agen și Bordeaux, la Amboise, Blois, Orléans, la Paris și St. Denis, la Bourges și Dijon, la Besançon și, dincolo de hotar, la Montbéliard. Astfel se îndepliniau visurile de copil ale aceluia care-și construise pentru plăcere corăbioare de lemn.

El va mai călători, în 1577, 1596, 1598, dar deocamdată vine acasă să-și treacă examenele.

Cunoaștem prin notele lui cum se făcea acela de doctorat la Basel. Întâiu anunț la biserică. În peroratie se explică Galienus. Apoi se face petiția *(petiren)* la decan. *Tentamenul*, încercarea, ține trei oare; două teme rămîn pe a doua zi, cînd se cetește și din Galienus și din Hipocrat însuși, discuția ocupînd trei oare. Disputația publică are loc în *Aula medicorum*, de la șapte la douăsprezece.

Așa numai se capătă voia presintării la doctorat, pentru care el însuși alege ziua promovării, cu doi „promotori". La patru parohii se publică „intimația". Candidatul, care trebuie să „profeseze *ex tempore*", e în haină neagră căptușită cu mătasă, dar cu pantaloni de acláz roșu. E dus de decan și pedel cu buzduganele în mînă la catedră pentru *improptu* și interpretarea din carte.

Doctorul va scrie cărți prețuite pe vremea lui *(De corporis humani structura et usu*, în 1583, *Praxeos medicae opus* în 1602-7; *Observationes in hominis affectibus plerisque*, în 1614). El va fi, în timpul ciumei din 1563-4, unul din medicii orașului și spitalului. Însuși va spune cu mîndrie că a fost present la nu mai puțin de șapte epidemii în orașul său și a ajutat la cinci, fără a se îmbolnăvi.

Dar, pe cînd opera lui de profesor e de mult total uitată şi serviciile sale de curant vor fi fost mai mult de încurajare şi mîngîiere, rămîn paginile în care studentul şi-a însemnat, mai mult decît truda din fiecare zi, viaţa de zbucium bucuros a celor d'intăiu ani de tinereţă.

II.

Bacon din „Essays“

De la un biet student care ţine să nu se uite isprăvile sale proprii şi ale colegilor, trecem la unul din marii oameni ai secolului al XVI-lea şi la aceia din cărţile lui care nu e cea mai importantă din punct de vedere al ideilor, dar care a fost mai mult cetită şi înţeleasă de oamenii din acea vreme: la Bacon şi la „Essays“ ale lui.

Născut la 22 Ianuar 1560 († 9 April 1626), Bacon de Verulam, viconte de St. Albans, poate fi privit, prin toată pregătirea lui, prin călătoriile la Roma, la Paris (1577-80), prin data întrării în Parlament (la 1595) — de şi situaţia de sollicitor general e din 1607, cancelariatul din 1617-8 şi condamnarea din Maiu 1621 — ca un om din acel veac în care ştiinţa, ideia e mai îndrăzneaţă şi mai plină de semeţie, în acelaşi timp cînd forma păstrează încă tot farmecul de naivitate al evului mediu.

Nu e locul a se vorbi aici de opere aşa de epocale ca *Magna Restauratio scientiarum* sau *Novum Organum*, de „Pregătirea la istoria naturală şi experimentală“, de consideraţiile asupra „demnităţii şi progresului ştiinţelor“ *(De dignitate et augmentis scientiarum)*, nici chiar de lucrările de istorie ale lui Bacon, sau de „Noua Atlan-

tidă". Din punctul de vedere al acestei serii de studii, ceia ce interesează e mai ales cărticica de cugetări pe înţelesul oricui asupra rosturilor vieţii.

Omul superior, care în atîtea direcţii a precedat timpurile noastre, nu e numai un cercetător al adevărului, un curios de lucruri nouă, un gîcitor de metode şi un închipuitor de sisteme; el îşi atribuie, cu toată convingerea şi hotărîrea, o misiune. „Mă cred", scrie el, „născut pentru folosul omenirii"[1], căreia de aceia, şi nu pentru gloria sa personală sau pentru mulţămirea sa însăşi, vrea să-i arăte o cale nouă, care s'o ducă spre o fericire pe care încă n'a avut-o.

De aceia, „Încercările" lui, *dibuirile* lui în toate domeniile privitoare la om sînt aşa de *umane*. Altfel decît în solemnele cărţi latine de teorie, el se vădeşte pe sine, cu amintirile personale, multiple şi variate, despre oameni şi despre lucruri. Casuri din Anglia, din Rusia chiar sînt aduse înainte, fără a fi vre-odată şi anume căutate. Vorbind de mine, el spune că în Ţerile-de-Jos sînt „cele mai bune de de-asupra pămîntului". Acolo egalitatea între toate categoriile omeneşti îşi aduce roadele. Şi în cantoanele elveţiene e bine, pentru că s'a stabilit între ei o solidaritate activă, ceia ce numeşte el o „utilitate".

De pe unde a fost, culege impresii şi învăţături. Din Escurial, din Vatican, unde i se pare că nicio cameră a vechiului palat nu e în adevăr frumoasă. Şi el închipuieşte o clădire aşa cum s'ar cuveni să fie. Neapărat grădină, căci „grădina e cea mai pură din plăcerile umane", grădină cu gazon, cu alei acoperite, sămănate cu pruni, în care figuri de ceramică, la modă atunci, cu munţi artificiali, piramide şi ţîşniri de apă, întocmai cum le-a văzut în Spania şi cum s'a introdus apoi obi-

[1] Ego cum me ad utilitates humanas natum existimarem.

ceiul pretutindeni. Florile să fie rînduite aşa încît orice anotimp să li aibă înflorirea; grote, fîntîni să nu lipsească. În mijlocul unei curţi separate, clădirea să se ridice, supt cupole, cu galerii, cu ferești de cristal, dominată de un turn înalt. Şi să nu-i lipsească săpăturile în lemn, statuile, pe lîngă pictura de la sine înţeleasă.

În acelaşi timp, el dă pentru călătorii, pe care le recomandă, sfaturi care sînt de urmat şi astăzi. Se va pleca în grup, dacă se poate cu vre-un ambasador, în linişte şi ordine, avînd cu sine recomandaţii, dar şi cărţi, şi însemnîndu-se zilnic ce se vede, purtîndu-se şi o corespondenţă. Ce se va vedea? Curţi şi săli de judecată, dar, nu mai puţin, „biserici şi mănăstiri, cu monumentele din ele, zidurile şi fortificaţiile cetăţilor şi oraşelor..., antichităţile şi ruinele". Ca distracţii, să se caute „comedii, dar acelea la care merge cea mai bună speţă de persoane", „cabinete" şi colecţii de „rarităţi". Dar nu „triumfuri, mascarade, petreceri, nunţi [1], îngropări şi execuţii capitale". Şi — cît e de preţios, aice, sfatul! — să nu se uite ţara de naştere, să nu se sacrifice unui bolnav exotism, să rămîie cineva credincios celor de acasă. Să nu pară că schimbă obiceiurile ţerii sale pentru cele din locuri străine, ci numai să puie flori din ce a învăţat în datinele ţerii sale.

„Încercările" nu dau expuneri logice, ci resumă adesea judecata în formele clare şi scurte, de o înţelepciune populară adâncă, adesea însufleţite de poesie, care rămîn. Astfel: „Soarta e ca un tîrg, unde, de multe ori, dacă stai puţin, preţul scade". „Dacă un om veghează prea mult, poate să-l prindă somnul." „În general

[1] Dar e pentru danţuri, mai ales cele cu musică — *active în song* — şi dialog. Vorbeşte de măşti şi parfumuri.

e bine să încredințezi începuturile tuturor marilor acțiuni lui Argus cel cu o sută de ochi și sfîrșiturile lui Briareu cel cu o sută de mîni." „Cine împachetează cărțile poate să nu joace bine." „Fețele sînt numai o galerie de portrete și conversația numai un sunet de chimval cînd nu e iubire." „Bănuielile între cugetări sînt ca buhnele între păsări, care zboară într'amurg." „Cea mai bună parte din frumuseță e aceia pe care n'o poate exprima pictura." „Faima e ca un rîu care duce lucruri ușoare și umflate și înecă pe cele grele și solide." „Vernisul nu face numai ca lemnul să strălucе, ci să și dureze." „Vanitoșii sînt despretul cuminților, admirația nebunilor, idolii parasiților și sclavii propriei lor lăudăroșii." „Unde teascul e strîns prea tare, iese vinul aspru, care miroasă a piatră." Un sănătos humor nu lipsește, „spirit, dar nu amărăciune", cum zice el însuși. Cetim: „Stăi pentru ca să isprăvim mai răpede". „Francesii sînt mai cuminți de cum par și Spaniolii par mai cuminți de cum sînt".

Un adînc sentiment religios, presintat cu o discreție care nu înlătură hotărîrea, însuflețește cugetarea cercetătorului tainelor pănă atunci nelămurite ale naturii. Filosofia superficială e născătoare de ateism. Dogmele rătăcesc une ori: mai bine nicio ideie despre Dumnezeu decît una falsă. Dar, spune el cu avînt, „aș crede mai curînd toate fabulele legendei și Talmudul și Coranul decît că acest corp universal e fără o minte." Și aiurea: „De sigur e cerul pe pămînt o minte omenească mișcată în caritate, odihnită în Providență și orientată după polurile adevărului." Gîndind așa, moartea nu-l sperie: „e tot așa de natural să mori ca și a fi născut". Din această concepție iese și adevărata morală, de claritate și decisiune: „Trecînd de la adevărul teologic și filosofic la adevărul afacerilor politice, se va recunoaște și de acei cari n'o practică aceia că o purtare

clară şi rotundă este onoarea naturii umane." Iar „minciuna chiamă judecata lui Dumnezeu asupra generaţiilor oamenilor".

Religia însă trebuie să fie sigură: una şi nediscutabilă. Îndată ce lipseşte unitatea, sufletele se îndepărtează de Biserică, pe cînd cu o Biserică fără şovăieli „pacea externă a ei se preface în pacea conştiinţii".

Deci e contra divergenţelor, a „sectelor", care trezesc spiritul revoluţionar şi măgulesc patimile. „Oamenii creiază opoziţii care nu sînt." Cînd le afli în cete, să cauţi a cîştiga pe şefi. Violenţele nu sînt bune, declară omul care a trăit în mijlocul urilor ucigaşe, deslănţuite în numele lui Dumnezeu cel iertător şi bun. Să nu se întrebuinţeze sabia lui Mohammed, „afară de casurile de scandal deschis, de blasfemie sau amestec de unelţiri contra Statului, cu atît mai puţin să nutrească sediţiuni, să autoriseze conspiraţii şi rebeliune, să puie sabia în mînile poporului şi tot aşa tinzînd la subversiunea oricărui guvern, care e orînduit de Dumnezeu". Să nu se „propage religia prin războaie sau prin persecuţii sîngeroase"! „Ce ar fi zis Lucreţiu dacă ar fi ştiut de masacrul din Franţa ori de complotul pulberii din Anglia?"

Ca regulă generală, nicio supărare pe omul cel rău. „De ce să fiu supărat", zice acela care a suferit de la contemporanii şi prietenii săi şi desonoarea, „pe un om care se iubeşte pe el însuşi mai mult decît pe mine?" El e ca spinul, care nu poate decît să înţepe, ca „săgeata care pleacă prin întunerec", oarbă. Răsbunătorii se chinuiesc necontenit pe ei întîiu. „Omul care se gîndeşte e la revanşă îşi ţine deschise rănile care altfel s'ar tămădui." Şi, mai la urmă, ce e chiar suferinţa pe care el ţi-o dă decît „binecuvîntarea Noului Testament"? Şi la aceasta el adauge aceste cugetări de o frumuseţă deosebită, în care se cuprinde poate amintirea atîtor

dureri ale sale, de şi lovitura cea mare i-a venit mai tărziu numai: „Prosperitatea nu e fără multe temeri şi neplăceri, şi adversitatea nu e fără multe mîngîieri şi speranţe. Vedem doar în operele de fantasie că e mai plăcut să ai o operă veselă *(lonely)* pe un teren trist şi sumbru decît să ai o operă întunecată şi melancolică pe un fond vesel *(lightsome)*." Căci „virtutea, de sigur, e ca mirezmele preţioase, care sînt mai mirositoare cînd le arzi ori le striveşti. Prosperitatea poate mai bine să descopere viţiul, dar şi adversitatea descopere virtutea."

Eroism faţă de loviturile sorţii, împăcare cu durerile fatale; dar virtutea care se compune din aceste elemente nu trebuie să iasă în drum şi să umple lumea de zgomot. Bacon e în această privinţă tovarăşul lui Carlyle, profetul tăcerii. „Goliciunea e nepotrivită în suflet ca şi în trup... Acel care flecăreşte ce ştie va flecări şi ce nu ştie." Discreţia poate merge, spune el, pănă şi la disimulaţie, de şi din practică ştie că „speţa cea mai slabă de politicieni sînt ipocriţii cei mai mari".

Statele, după socotinţa lui Bacon, nu sînt în funcţiune nici de teritoriu, nici de număr al locuitorilor, nici de al meşteşugarilor paşnici, moleşiţi, ci de organisarea lor, mai ales aceia pentru războiu, pe uscat sau şi pe mare. Dominaţia maritimă e doar „unul din principalele domnii ale regatului Marii Bretanii", care astfel şi-a căpătat Indiile.

O armată nu trebuie să fie alcătuită din mercenari, nici să aibă un caracter pur aristocratic: cu oameni din mulţime, cu ţerani au bătut Englesii pe Francesi şi Henric al VII-lea, a cărui istorie a scris-o Bacon, a făcut bine dîndu-li pămînt. I se pare că este o asămănare cu Polonia, în care „servitori liberi ajută pe nobili"[1].

[1] State of free servants and attendants upon noblemen and gentlemen, which are by no ways inferior unto the Germans for arms.

Dar străinii, bine amestecați cu localnicii, nu trebuie răspinși de loc; numai cît ramurile să rămîie în raportul cuvenit cu trunchiul. Așa au făcut Romanii, încetățenind și colonisînd. Astfel, de fapt, „lumea s'a întins asupra Romanilor". Spaniolii, acum, ieau ca soldat sau ofițer pe oricine, și ei au ajuns a birui pe Turci, popor atît de militar, dar astăzi decăzut. Era bine odinioară cînd învingătorul avea ca răsplată triumful.

„Un războiu drept și onorabil e adevăratul exercițiu." Și onorabil i se pare acestui represintant al unui popor care privighiază și nu iartă, și războiul preventiv el însuși: „Nici nu trebuie primită părerea unor oameni de școală că un războiu nu se poate face drept decît după o înjurie sau provocare, pentru că o teamă dreaptă sau un pericol iminent pot fi, fără îndoială, de și nu s'a dat nicio lovitură, dreaptă causă de războiu".

Observațiile asupra războiului în toate timpurile sînt pătrunzătoare, une ori profetice. Bacon știe că direcția atacurilor a fost totdeauna de la Nord la Sud, că odată se urmăria linia Est-Vest. El își dă samă că une ori o nație se revarsă ca un potop pentru că populația s'a înmulțit fără a fi prevăzut mijloacele de traiu, și astfel el premerge economiștilor de mai tărziu. Se creiază mari Imperii, în care apoi se încuibează demoralisarea, și fragmente se împrăștie, „fiecare pasăre luîndu-și o parte". Vede astfel sfîrșitul măririi Spaniei lui Carol Quintul și a lui Filip al II-lea: „așa s'ar putea să i se întîmple Spaniei, dacă ar fi să se sfarme".

Bacon încearcă o sociologie politică. Împărțiri pitorești, neașteptate, de un caracter artificial, despart pentru el pe membrii societății. Sus: ctitori, legiuitori, liberatori, cuceritori și *patres patriae*. Jos: îngrijitorii — *participes curarum* —, războinicii — *duces belli* —

și *negotiis pares,* fără a mai socoti pe cei ce se sacrifică.

Fără regalitate, viitorul cancelar nu vede un Stat. Dar regelui i se impun anume datorii: să evite tulburările, prin moderația dărilor, prin prevederea foametei, căci „rebeliunile pîntecelui sînt cele mai rele" și poporul n'are rațiune, prin cruțarea nobililor (nu ca Henric al VII-lea), prin grija de comerț și industrie, legi sumptuare, prețuri regulate, imposite drepte, prin speranțe, dibaciu împrăștiate, prin cuvinte măsurate, căci anume formule scurte sînt „ca dinții". Nu mai puțin, să nu se lege, ca Henric al III-lea, de un singur partid: „Căci, cînd autoritatea prinților e făcută numai accesoriul unei cause și există alte legături care unesc mai strîns decît a suveranității, regii încep aproape a fi scoși din posesiune".

O nobilime e absolut neapărată. Fără dînsa are cineva tirania de la Turci. Nefiind prea puternici față de Coroană, nici prea mulți, căci costă scump, ei trebuie să fie în stare a stăpîni pe cei mai jos decît dînșii. Se simte mîndria statornică a Englesului pentru exemplarele de rasă pe care le-a dat poporul său: „E un lucru respectabil să vezi un vechiu castel sau o clădire nedecăzută sau un frumos copac sănătos și desăvîrșit; cu cît mai mult să vezi o veche familie nobilă, care a stat împotriva valurilor și intemperiilor vremii, căci noua noblețe e numai fapt al puterii, cea veche a vremii."

Nobili și curteni sînt însă două lucruri deosebite, spune acela care de la Curteni a avut să sufere. Cei d'intăiu sînt oamenii cari lucrează numai pentru dînșii. „Ca Temistocle pot să cînte din alăută, dar nu să facă dintr'un tîrg mic o cetate mare." Și, pentru a arăta cum este speța, se dă această amintire personală: „Am cunoscut un sfetnic și secretar care n'a venit niciodată la regina Elisabeta a Angliei cu hîrtii de semnat fără

ca întâiu s'o prindă într'o afacere de Stat, cu scopul de a o face să se gîndească mai puțin la hîrtii".

În ce privește dregătorii, regele are nevoie de sfat, ca Iupiter de Mètis. Nu Consilii de cabinet, ca acelea din Franța și Italia, și nu discuții publice, familiare, răpezi, ca astăzi.

E contra partidelor, a „facțiunilor". „Oamenii mărunți, în ridicarea lor, să se ție grup, dar oamenii mari, cari au putere în ei înșii, ar fi mai bine să se ție indiferenți și neutri." Coroana însăși sufere din astfel de asociații sau ligi. „Ligile în Stat sînt totdeauna periculoase pentru monarhi, ca unele care ridică o obligație peste obligația suveranității și fac pe rege *ca unul dintre noi — tanquam unus ex nobis* —, cum s'a văzut cu Liga din Franța." Grupările politice se pot mișca doar *supt* rege, ca niște planete inferioare.

Cei ce vreau să cîrmuiască au datoria de a fi „servi ai Suveranului sau Statului, ai bunului nume și ai muncii". Nu setea de putere să-i îndemne. „Ciudată dorința de a căuta puterea și de a pierde libertatea!" Dar „gîndurile bune, de și primite de Dumnezeu, față de oameni sînt puțin mai bune decît visurile bune, dacă nu se prefac în fapt, și aceasta nu se poate face fără putere și situație".

O morală a omului de Stat se desface de aici, de o mare claritate și de o nobilă înălțime, orice ar fi zis acusatorii contra omului care cu atîta convingere și talent a profesat-o. Nu cu dibăcii mici se poate face politica mare. „Nimic nu face mai mult rău într'un Stat decît atunci cînd oameni dibaci trec drept înțelepți." Astfel sfatul nu poate fi decît acesta: „Fii așa de adevărat pentru tine însuți ca să nu fii fals pentru alții, mai ales regele și țara. E un prost centru al acțiunilor unui om, el însuși. Ești atunci ca pământul, pentru că numai el stă tare pe centrul lui, pe cînd

toate lucrurile care au afinitate cu cerurile se mişcă pentru centrul altuia, căruia-i fac bine".

Totul trebuie făcut cu discreţie, cu măsură. „Purtarea unor oameni e ca un vers, în care orice silabă e măsurată: cum poate înţelege un om afaceri mari cînd îşi sfarmă mintea prea mult cu observaţii mici?" Nu totul din carte, care nu poate spune tot, care spune ca pentru vremea ei şi pentru scopul ce i s'a dat. Peste studiile, care deci trebuie luate cu înţelepciune, este înţelepciunea însăşi, nescrisă, nefixată, curgînd necontenit din izvorul viu al experienţei. „Unele cărţi sînt de pipăit, altele de înghiţit, cîteva de mestecat şi digerat."

Împotriva oricăror visiuni de moment şi inovaţii de capriciu stă, ca o sigură învăţătură, datina. „Lucrurile care au mers mult timp împreună sînt, ca să zic aşa, legate *(confoederate)* între ele. Păzeşte-te ca nu cumva reforma să atragă schimbarea, şi nu dorinţa de schimbare să pretindă reforma".

Aşa se poate stăpîni o societate. Negustorii, *vena porta* a naţiei, pot fi periculoşi numai dacă-i aţiţă cineva sau dacă li cad asupră sarcini prea mari, dacă se îngăduie usura, care „opreşte banul, sărăceşte pe negustor, strînge în puţine mîni banul, scade preţul pămîntului", etc. „În ce priveşte comunele negustorilor, nu e mare primejdie de la dînşii decît atunci cînd au capete mari şi puternice ori dacă te amesteci în materie de religie ori în obiceiurile şi mijloacele de viaţă".

Şi, prinzînd încă odată viitorul, marele îndrumător al omenirii, precisează şi ce pot fi coloniile *(plănting)*. Să nu se facă prea iute, căci şi ele ca şi copacii cresc numai pe încetul. Să nu se trimeată nevrednici cari compromit. „E un lucru ruşinos şi blăstămat să iei spuma naţiei şi oameni ticăloşi, condamnaţi, ca să-i colonisezi." Şi să nu se aleagă orbeşte orice loc, ci

să se cerceteze toate posibilitățile, acordîndu-se la început tot felul de ușurinți. Cu „sălbatecii“ să se procedeze drept și amabil *(justly, graciously)*, dar cu pază bună; guvernorul să cîrmuiască, avînd în jurul lui Consiliul, dar putînd întrebuința și legile marțiale.

E programul pe care, pentru folosul și gloria ei, de-a lungul veacurilor, Anglia îl va urma.

III.

Un martor al luptei communeros-ilor spanioli.

Domnia lui Carol, care va deveni, în Imperiu, al cincilea, în Castilia, lîngă maică-sa Ioana, care nu e „nebună“ în fiecare zi, în Aragon, lîngă biruitorul bunic Ferdinand, care preferă însă ca moştenitor pe nepotul cu numele său, n'are, pentru cele d'intăiu timpuri, pline de neîncredere, nemulţămire şi chiar revoltă faţă de dînsul. ceva mai bun decît Castilanul Maldonado, istoric al revoltei communeros-ilor faţă de Suveranul lor [1].

Avem a face cu o carte scrisă la bătrîneţele autorului, în 1525, şi pe care, neîndrăznind a se adresa lui Carol însuşi, ocupat cu Conciliul general, cu lupta contra Germanilor luterani şi Englesilor, o închină prinţului de Spania, viitorul Filip al II-lea, la 1-iu Decembre 1545. Se declară „om aspru şi aproape fără nicio elocvenţă sau stil“, care simte însă datoria de a scrie cu conştiinţă de răspundere ceia ce alţii spun cu uşurinţă, minţind. Totuşi citează pe Pliniu, pe Pomponiu Mela şi pe Strabon şi descrie ca în Virgiliu portul Cartaginei africane. Dintre contemporani aminteşte pe Busbeck, pentru mila Turcilor de animale, şi pe Macchiavelli, „unul din doctorii Italiei“.

---

[1] *El movimiento de España ó sea historia de la revolución conocida con el nombre de las communitades de Castilla, de Juan Maldonaldo*, trad. de José Quevedo, 1840.

Opera lui va presinta ideile timpului în forma îndătinată a discursurilor şi va cuprinde şi dialoguri cu privire la urîtul pe care-l poate produce cetirea istoriei.

Are simţul necesităţii de a se presinta mediul geografic. Va descrie ţara sa, arătînd cum munţii centrali despart două lumi, va califica Portugalia ca mică acasă, vastă pe mări. Schiţează în cîteva cuvinte rîul Minho, care nu se aude cum curge. E mîndru că Insulele Moluce au fost descoperite din Andalusia şi pe Sebastian Caño, care încunjură pămîntul, meritînd medalie de la Carol, îl numeşte „îmblînzitorul Oceanului".

Are păreri personale despre toate popoarele pe care le-a întîlnit. Italienii, într'o epocă de concurenţă, nu-i plac. Se laudă că au civilisat lumea supusă lor, că sînt „Scipioni, Fabricii şi Camili, cînd cei mai mulţi sînt Sardanapali ori măcar n'au nimic din Catoni". I se pare că n'au disciplină. Germanii şi Francesii sînt beţivi.

În ce priveşte pe Spanioli, sînt mai elocvenţi. Se ţin de ce e mai nou şi dau de ce e mai rău. Nu sînt statornici: curtesanii se duc odată cu norocul. El însuşi urăşte pe Evrei şi critică toleranţa de care se împărtăşesc la Germani şi Francesi, cari-i introduc şi în armată. Sînt falşi creştini maranii, convertiţi de frică supt regele Ioan al II-lea.

Maldonado n'are încredere nici în popor, supus lesne înşelărilor, nici în mersul vremii, căci „lucrurile omeneşti merg mai totdeauna tot spre mai rău". Dar, la Spaniolii lui, el constată respectul faţă de regele legitim. Ferdinand de Aragon e pentru dînsul „regele cel bun". Isabela e mai presus de orice laudă. Pănă şi biata Ioana e numai „ceva rătăcită." Carol şi ca minor îi apare vrednic de supunere, căci „şaisprezece ani la un rege născut pentru a fi rege sînt mai mult decît douăzeci şi cinci la un particular".

De la Domnia „regilor catolici" începe povestirea.

Filip de Austria moare; Ioana rămîne văduvă; după trei luni i se naşte fiica, acea Catalina, care va fi nenorocita Ecaterina de Aragon, soţia repudiată a lui Henric al VIII-lea, mama reginei Maria. Ferdinand stăpîneşte încă la el acasă, cu pretenţii şi asupra Castiliei; în lupta pentru Navara cu Franţa îl ajută Englesii, cari visează de reluarea Guyennei. Numai la moartea lui în Burgos, Carol face să fie proclamat şi acolo, şi cu un „decret" al „comunităţilor". La începutul cîrmuirii lui chiar, cade nenorocirea de la Gerbe, în lupta cu Maurii africani.

Aşa se începe cariera lui Carol, care, venit cu Flamanzi, pe cari-i părteneşte, dat pe mîna seniorului de Croy, se găteşte îndată de plecare, despărţindu-se de Spania cu aceste cuvinte: „acel care în lipsa mea va încerca a face ceva contra ordinului mieu o va plăti cu capul". I se spune că un singur alcalde ajunge pentru a supune Valencia, care declarase că nu plăteşte fără hotărîrea „cortese"-lor şi că, în lipsa regelui, ei, cari-şi amintesc vechile resistenţe, nu vor asculta de nimeni şi nu vor plăti nimic.

Să urmărim tulburarea pe linia oraşelor. Cortes-ele sînt chemate la Coruña, într'o foarte rea atmosferă faţă de resultate. La Valladolid se zice că de Chièvres şi alţi favoriţi ar duce cu sila pe tînărul Suveran, şi se sună, fără folos, clopotul de la S. Miguel contra „străinilor"; vina e dată pe un cizmar portughes. La Toledo, procuratorul roagă pe rege să nu plece, pentru că-şi va pierde ţara; aici se ridică steaua lui Ioan de Padilla, care va fi în curînd şeful răscoalei. Se strigă: „trăiască, trăiască poporul!". Toate clasele din oraş se unesc.

Regentul Jimenez, om cam de optzeci de ani, cu o plată de 350.000 de scuzi anual, e totuşi un om de mare autoritate: „se arată la guvern ca o persoană puternică şi magnanimă peste cît făgăduia vrîsta şi

profesia sa". Dar cercul de soldaţi nemulţămeşte. Urmaşul lui e însă Flamandul Adrian, din părinţi „aproape necunoscuţi", total străin de ţară. El nu va vedea furtuna venind.

În oraşe administrează regidorii, coregidorii, alcalzii, alguazilul şi doi „sindici ai comunei": se întreţin din dijme pe vînzări; cele pe fructe merg pe o treime la rege, pe două treimi la Biserică. Sînt două clase, ca la Burgos, oraş de mari solemnităţi: „negustorii, clerul înalt şi nobilii", de o parte, de alta, „meşterii" şi „mulţimea confusă a poporului". Din Burgos porneşte protestul Spaniei părăsite către fiul înstrăinat.

Răscoala se produce la Segovia după zvonul că s'a decis la Coruña a se plăti o monedă de aur pe an, şi de fiecare copil. Se trag în ţapă duşmanii „poporului". La Zamora procuratorii sînt declaraţi „duşmani ai patriei". La Burgos, mulţimea, în frunte cu un pălărier şi un săbier, pradă casa coregidorului şi fură. Se aude la Toledo: „Trăiască, trăiască poporul". Oraşele, care se declară loaiale pănă la moarte, nu vor garnisoane în timp de pace; ele nu dau soldaţi şi imposite: mai bine trec în altă ţară. Se atacă alcazarul, castelul, se ucide Francesul din Catalonia Jofre, care spusese că-şi va reface casa distrusă cu două capete de burghesi pentru fiecare piatră.

Organisarea începe. Parohiile aleg cîte doi „regidori ai poporului", cari se adună zilnic în catedrală.

Un Consiliu general al revoluţiei se va strînge la Avila. Vin delegaţi de pretutindeni, afară de privilegiat, separatista Tarazonă. De şi nu sînt datori nici ei, aleargă Valencienii. Sînt represintate vre-o douăzeci de oraşe, într'o *junta santa*, pentru rege, dar contra lui Adrian şi a Consiliului de regenţă. La Medina, se opresc tunurile regelui. Era un oraş cu fabrici de postav, un

„emporiu a mai toată Europa"; biserica Sf. Francisc le plină de marfă. Trupele regale ard orașul.

Atunci Valladolidul gonește pe Adrian și pe consilieri. Se află la Burgos, și, atunci, comercialul Burgos se pune în mișcare, prădînd casa episcopului, care iese în cîntec de imnuri, fără a fi adăpostit undeva.

Junta continuă să funcționeze, la Tordesillas, unde Ioana primește bine pe Padilla. Se dau și proclamații către popor, în așteptarea întăririi lui Carol: consilierii și alcalzii își vor da sama la trei ani; se vor alege censori. Se decid scutiri: dările ca supt Isabela, oprire a plăților către Papă, neadmiterea străinilor, interzicere de ședere pentru Curte; „corbii" să nu mai supere pe țerani. Se va ajunge a se cere coregitori plebei. Aiurea se va cere tîrgul, *alcabala*, fără imposit, și diploma celor trei imunități (Burgos).

La Dueñas contra contelui, la Nájera contra ducelui, se proclamă, și pe bază de vechi diplome regale, libertatea.

Nimic nu mai poate opri pe revoltați. Ei aleargă s ardă casele dușmanilor. Preoților cu corpul lui Hr o li se strigă: „Ce cată Dumnezeu între arme? De ce vin noaptea, acești preasfinți părinți?"

În curînd și sătenii se unesc cu plebea: la Tordesillas ei cuceresc orașul. E vorba de a se duce regina la Medina del Campo. Ea și sora, Catalina, rămîn fără apărare. Cînd răsculații o descopăr unde e și-i sărută mîna, ea primește tot ce i se cere.

La Zamora însă tinerii visează de republică.

Iarna pune pe gînduri această lume îmbătată de succes. Dar ceia ce aduce căderea întregii „revoluții loiale" e amestecul nobilimii, care se înduș mănește apoi între sine și cu clerul, care și el a fost silit să-și iea partea în conducerea tulburărilor.

Iñigo Velasco, bogatul general al cavaleriei, cu stră-

moşi „în Panteon", care era „ca un rege" şi putea să scoată o oaste, e chemat de revoltaţi, cari-l propun colegilor. Îndată „plebeii" se ridică împotriva lui. Îi va sta în cale nu numai Osorio, Padilla, ci şi Pedro Giron, fiul contelui de Uraña, şi episcopul de Zamora, Antonio Acuña, care-şi va face întrarea în Burgos, unde va sta prea puţin timp, pentru ca, apoi, să iea Palencia. Între Padilla şi Giron izbucneşte o luptă de invidie; primul se va retrage la Toledo. Velasco va trimete pe ai săi contra lui Acuña.

În curînd trupele regale vor lua Tordesillas. Padilla are cu dînsul 500 de călări şi 7.000 de pedeştri, cu tunuri proaste ale „plebeilor", pe cînd vice-regii dispun de 1.700 de călări şi 3.000 de veterani, dar fără tunuri mari. La Villalar şeful e prins. Va fi tăiat ca trădător.

Urmează supunerea oraşelor: Valladolid, Medina del Campo. Intervenţia lui Francisc I-iu, regele Franciei, în Navara nu aduce resultate. Carol, întors din Germania, poate să facă în moştenirea sa spaniolă ce vrea.

IV.

Ercilla

Cucerirea spaniolă în America-de-Sud, stîngerea în eroice lupte a rasei indigene au fost înfăţişate de sigur în povestiri care nu ni s'au păstrat şi în acte de Stat. Dar nicăiri priveliştea acestei drame istorice nu apare aşa de vie ca în cînturile marelui poet epic al Spaniei din secolul al XVI-lea, el însuşi un martur al acestor crîncene împrejurări, Alonso de Ercilla y Zuñiga, autorul „Araucanei".

Născut în Madrid, la 7 August 1533, ca fiu al unui jurisconsult, care moare după cîteva luni, Ercilla întră ca paj la Curtea prinţului Filip. Pe lîngă dînsul, el trebuie să meargă şi aiurea. De la 1547 la 1551 e la Bruxelles şi, trei ani după întoarcere, face parte din solia pentru nunta Domnului său cu vara englesă, Maria.

La douăzeci şi unul de ani gustul de aventuri îl face să meargă, de acolo, cu un nou comandant, în America, unde lupta contra indigenilor a reînceput. Din Perù trece în Chile şi, în cursul necontenitelor ciocniri, va ajunge pănăla strîmtoarea de Magelan, pe care o va trece cu numai zece tovarăşi (1558). Apoi în Venezuela el stă în lupte cu un rebel. Trecuse şi printr'o condamnare la moarte pentru indisciplină.

Boala-l sileşte să revie acasă după lungi ani de luptă.

Dar, înainte de a se căsători, la 1570, cu o femeie din familia Bazán, fiind cununat de însuşi prinţul care va fi mai tărziu Rudolf al II-lea, el cercetează Moravia şi Ungaria.

Numai pe urmă se aşează el definitiv la Madrid, unde va continua, la 1578, poema sa, din 1569, continuată numai în 1590 — ne ocupăm de prima parte singură, care nu cuprinde ingrediente poetice şi anecdote de prisos, — scriind mai tărziu şi biografia unei rude a soţiei, Alvaro de Bazán. Moare în 1595.

„Istoria adevărată despre lucruri de războiu" într'o „ţară atît de depărtată" *(tan remota y apartada)* e dedicată prinţului pe care l-a servit, fiu al lui Carol Quintul, *maximo, glorioso.* I se adresează în aceşti termeni:

În serviciul
Vostru 'ncepuiu şi-oiu mîntui viaţa-mi,
Căci, fiind în Anglia, însărcinat
Cu lucruri care nu permit să mai ţin spada,
S'a întîmplat nenorocirea care
În dauna-ţi a fost în Araucana [1].

A scris cartea lui „adese ori pe piele în lipsă de hîrtie şi pe bucăţi de hîrtie chiar, aşa de mici, de abia-mi puteau cuprinde versurile". Ştie bine că există o Istorie a coloniei din Chile, o istorie, în latineşte, şi pentru Perù, datorită lui Estrella, lucrare de atîta erudiţie, încît merită să trăiască în veci. Dar se simte dator a scrie şi el, acela care a fost de faţă, ale cărui picioare au călcat fiecare punct al acestor sîngeroase depărtări [2]. De şi tînăr, „înainte de a-i fi crescut barba",

---

[1] En el servicio
Vuestro empecé y acaberé la vida,
Que, estando en Inglaterra, en el oficio
Que aun la espada no me era permitida,
Llegó allí la maldad en deservicio
Vuestro por la de Arauco cometida.

[2] Fui presente a toda la jornada.

el vrea deci să deie măcar „adevărul lipsit de orice artificiu". Ceia ce nu-l împiedecă de a cita pe Dante, pe Ariosto şi pe Petrarca, tot cetiţi în această vreme de autonomie literară a Spaniei.

Fireşte, apoi, că harnicul călător nu-şi va uita multiplele şi variatele drumuri, care-i permit a vorbi de „bravii Germani", de Anglia, „unde a fost sădită din nou credinţa" — opera reginei Măria catolica, — dar el va căuta să se restrîngă în limitele luptelor pentru rege în colonia americană spre care l-a îndemnat curiositatea şi neastîmpărul.

În ce priveşte spiritul acestei opere de o frumoasă formă literară, el e al Spaniolului tipic din vremea lui Filip al II-lea. Devotament fără margeni pentru „credinţa pură", veneraţie pentru „marele Împărat neînvins", respect pentru Suveranul în viaţă, faţă de care-şi simte „o obligaţie din naştere".

Ceva din cavalerismul medieval se păstrează în domeniul iubirii, de şi el declară neted că Musa lui e nouă în aceste rosturi[1], de şi îşi interzice în poemul de războiu

Damele, iubirea şi gentileţa
De cavaleri cuprinşi de dragoste,

precum şi tot ce e petrecere, *tournoi,* joc de arme, intrigi sentimentale[2]. Doar dacă pentru soţia sa,

— Del tronco de Bazan doña Maria —

el va arăta o îngenunchiată devoţiune iubitoare:

Que ví a sus pies rendida mi fortuna.

Din lecturile liricilor de acasă şi din Italia i-a rămas aplecarea de a presinta „dulcea melodie a cînteculuí

[1] Que en las cosas de amor nueva se halla.

[2] No las damas, amor, no gentilezas
De cavalleros canto enamorados,
Ni las muestras, regalos y terneza,
De amorosos afectos y cuidados.

păsărilor", „aripile nopții care cuprind cerul jumătate", trezirea de lumina nouă a păsărilor care-și cîntă începutul zilei, în fața „fragedei și noii Aurore", jocul vîntului cu „floricelele", *tiernas florecillas,* de toate colorile. Cu spirit virgilian va aduce înainte albinele la lucrul lor de miere, îngrămădirea furnicilor spre iarnă, vînătoarea cu ogarul aruncat asupra prăzii, tăierea spicelor în toiul verii, apele cu nimfe care-și înalță capetele de aur. Nu odată un adevărat poet idilic se revelează, în comparații nouă, care pot interesa și în traducere:

Salt' Aquilon furios ca o furtună
Și pleacă arborii și plante 'n cale,
Cuprins în picuri rari de apă grea,
Ce 'ndată se prefac în și mai dese.

Aiurea:

Un vînător nu e așa de vesel
Cînd fără veste iepurele-i sare,
De-odată chiar în mijlocul de cale.

Ori:

...Ca turma caprelor de munte,
Cînd la loc strîmt a fost închisă
Și 'ncunjurată e de vînători
Ce-o urmăresc cu gloanțele de pușcă,

Atunci cînd simte cum că e pierdută,
Se rupe una și pornește oarbă,
Iar celelalte-aleargă după dînsa.

Unele din aceste comparații sînt în legătură cu aspectul particular al Spaniei:

Precum o bandă de răzlețe cioare,
Ce'n aier clar îndeamnă zborul lung,
Dar, cînd aud că strigă 'n închisoare
Una de-a lor ce-a fost oprită 'n drum,
Cu-aripile pornite către luptă
Se lasă 'n cerc ca să ajute prinsa.

Ca și în:

Ca neagra ceată de cioare *(storminos)*, care
Se-abate 'n lîna alb' a oilor.

Simți țara *corridelor* de tauri în versuri ca acestea:

Cum suflul și puterile lipsesc
La doi tauri voinici și plini de suflet,
Cînd, într'o luptă mîndră măsurați,
S'arată amîndoi de o putere,
Și 'ncet, încet ei se retrag, dar stau
Tot față 'n față și fac pași mărunți
Și, asudați și răsuflînd greoiu,
Împrăștie nisipul des în vînt.

Închipuirea ajută în această chemare a leului:

Cum, cînd gîcește de departe
Un leu flămînd că prada de dînsul e aproape
Și-i place, o privește și muge fiara
Și gîtul lui vînjos se mișcă de plăcere.

Iată și un spectacol de recoltă în Castilia:

Cu ordinea și rînduiala castiliană,
Cînd sună fluierele 'n serbătoare
Și se cuprind o parte 'ntr'un cadril, și 'nvîrt
Fetița prinsă de-al lor piept, jucînd.

Se amestecă și proverbe de-acasă: „Rana ce se închide mai greu e cea neîngrijită din vreme":

La llaga que al principio no se cura
Requiere al fin mas áspera la cura.

Și gluma specială a peninsularilor se amestecă une ori, ca în casul văduvelor care „saltă de bucurie" că li s'au ucis în luptă soții:

Pentr' una care cere răsbunarea
Din cer, o sută saltă bucuroase,
Așa fiind femeile 'n de obște,
Eterne doritoare de schimbări.

Țara luptelor pentru cruce e zugrăvită atent, cu

cîmpiile de iarbă proaspătă, bune pentru „ospețe alese, cu mesele pline de vinuri pline de mireasmă", cu verzile ramuri încunjurînd păharele. Jos e vara caldă, sus ploile de iarnă, ori, pe cînd în șes se tîrăsc neguri, vîrful muntelui se scaldă în soare.

În centre (Loxa, Piura, Jaen, Truxillo, Guanuco, Guamanga, Arequipa, la Paz, Cuzco, las Charcas), stau coloniștii bogați, ale căror rente se ridică și la 10-30.000 de ducați pe an, cel cu o mie fiind socotit ca sărac. O sută de mii de sate *(casados)* li stau la dispoziție. Colonistul e socotit „zeu nemuritor luptînd cu înfocatele raze" ale puștilor. I se trimet „mașinele de foc", cu „iutea și temuta artilerie", obișnuitele tributuri. Minele sînt așa de bogate, încît aurul e aproape fără preț. El se găsește și în nisipuri. În ultimul timp, marchisul de Cañete a venit la Lima, trimes de Împăratul pentru „paza și îndreptarea legilor", și el reface o administrație conruptă, o viață colonială fără direcție și fără frîu, în care setea de bani stăpînește totul. Se socoate de acuma fericit acel care păstrează 20-30.000 de *pesos*. Cei cărora nu li păsa de rege ajung a măguli și pe ultimul soldat.

În fața albilor se ridică vechea populație deslocuită. Zeul ei e „Eponamon", și cultul divinității „barbarilor" se face cu vrăji și prezicțri, cu musica sălbatecă de flaute și cornuri. Bocetele se aud la îngroparea, după străvechi rituri, a morților.

Unii dintre aborigeni sînt pașnici; cea mai mare parte însă veșnic gata de luptă. În fruntea lor, de și „nu ascultă de niciun rege", e un „inga", un *inca*, și cîțiva șefi, *promancas*. Cel mai cunoscut dintre ei, Lautaro, cutează a cere Spaniolilor un tribut de treizeci de fete, „albe, roșcovane, frumoase", de cinsprezece pănă la douăzeci de ani, treizeci de mănțăli de postav verde, treizeci de purpură cu aur, doisprezece

cai şi şase ogari. Une ori se adună „cacicii" în Sfat de pănă la o sută şi treizeci de membri pe cîmp.

Rasa e deosebit de vitează. „Puţini oameni cu aşa de mare statornicie şi hotărîre au apărat ţara lor contra unor duşmani atît de aprigi cum sînt Spaniolii [1]." Ei caută ca adversarul să fie în condiţii egale pentru încercare, şi astfel Lautaro va cere Spaniolilor să înceapă prin a-i hrăni bandele. Fiii plăpînzi, dar deprinşi de copii cu armele, încă vin să-şi răsbune părinţii. Femeile se dau morţii, „luptîndu-se une ori ca vitejii". Escadroanele se succedă pe front; în apărare se răstoarnă copacii. După lupte se dau mari ospeţe şi se împart răsplătiri. Sînt şi invitaţi, înaintea cărora se fac întreceri războinice.

Nu e de mirare că de la astfel de duşmani colonii au mult de suferit. Ercilla va descrie scene de măcel. Femeile, „delicate", strigă, ştiind că nu e nicio milă la învingători; dobitoacele, găini, pisici, cîni, contribuie la îngrozitorul haos de sunete al spaimei. Se pradă covoare, paturi de mătasă, corturi scumpe, tablouri de valoare. Opera a două generaţii se risipeşte în vînt.

Lupta, începută de un *adelantado* regal, Diego de Almagro, cuceritorul din Perù, va fi urmată, în numele lui Hristos, dar nu şi în spiritul de milă al Dumnezeului creştin, contra „canaliei araucane".

Cînturile următoare vor descrie-o în amănunte, cu toată maşinăria tehnicei poetice din acea epocă.

---

[1] Son pocos que con tan gran constancia y firmeza han defendido su tierra contro tan fieros enemigos come son los Espanoles.

V.

Busbecq.

Busbecq, Oger Ghislain de Busbecq, în latinește: Busbequius e cel mai bogat și mai meșter din oamenii Renașterii cari au zugrăvit Împărăția turcească, locurile și oamenii ei, în secolul al XVI-lea, în zilele chiar ale „magnificului Soliman". Scrisorile din misiunea îndeplinită în numele lui Carol Quintul pe lîngă acesta formează cel mai prețios izvor cu privire la Turci și locurile turcești în acest timp[1].

Acest mare stilist în limba latină înviată și purificată s'a născut la 1522, în chiar satul al cărui nume îl poartă cel mai fin spirit din Franța lui Ludovic al XI-lea, Philippe de Commines. Fiul lui Gilles Busbecq, el învață la Louvain, apoi la Paris, mai tîrziu chiar la Veneția, la Bologna și la Padova.

Ambasadorul regelui Romanilor Ferdinand îl chiamă, după moartea tatălui, la Londra, unde ascultă de altă chemare pentru a trece la Viena. După misiunea sa pe lîngă Soliman pentru încheiarea armistițiului de opt ani, el va duce bolnăviciosului tînăr rege al Franciei Carol al IX-lea pe mireasa lui, arhiducesa Isabela de Austria. Și Rudolf al II-lea îl va întrebuința în misiuni diploma-

[1] *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, sau *Legationis Turcicae Epistolae* IV.

tice. Bătrîn numai, se poate întoarce în locurile de limbă franceză. După ce a visitat provincia sa natală, va trece lîngă Rouen, unde moare la 27 Octombre 1592. Întrebuinţase experienţe cîştigate în Orient ca să scrie şi un mic tratat de sfaturi militare contra Turcilor. *Consilium de re militari contra Turcam* (e şi autorul rapoartelor din Franţa către Rudolf şi al unui „Liber de vera nobilitate“ [1]).

Trimes la Soliman, Flamandul, lipsit de orice experienţă diplomatică — fusese doar la nunta lui Filip al II-lea — şi complect ignorant în ce priveşte pe Turci[2], pleacă de la Lille la 3 Novembre şi, trecînd prin satul său de naştere şi prin Bruxelles, el răspunde, la Viena, invitaţiei regelui Ferdinand. Acesta-i cere să meargă la Turci, unde fusese trimes, de Împăratul, Malvezzi, cu Gerard Veldwick, alt Flamand, dar solia se mîntuise cu temniţă şi confiscare, ambasadorii fiind înlocuiţi cu altă pereche: episcopul Verancich, cunoscut prin scrisorile lui, şi ostaşul de hotar Francisc Zay; în ultimul timp, Malvezzi, retrimes la domnul său, se îmbolnăvise la Komorn.

Cu doi husari, el iea drumul spre acest Komorn, cetate de graniţă între cele două Împărăţii. Va merge la Gran, cetate episcopală, care e în mîna Turcilor, şi unde va vedea pe sangeac, care-i oferă o întrecere cu discul, geridul; acolo găseşte întăiu un Tatar şi cîţiva ceauşi. Pe Dunăre se coboară la Buda, unde casele sînt în ruină, Turcii avînd gust doar pentru grădini şi băi,

---

[1] Nu cunosc cele două cărţi asupra lui: C. T. Forster and F. H. B. Daniel, *Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, Londra 1881, şi Viertel, *Busbecks Erlebnisse in der Türkei*, Göttingen, 1902.

[2] Cum usum nullum nec rerum, nec morum turcicorum haberem. Ego, qui neque prudentia, neque usu aliquam rerum turcicarum cognitionem mihi comparassem.

și de aici la Belgrad, cu Ragusani în mahalale. Apoi se urmează drumul obișnuit, — culegîndu-se în cale monede, descriindu-se coloane cu inscripție antică, — pe la Sofia, Filipopol, Adrianopol.

La Constantinopol învățatul emisar ajunge în ziua de 20 Ianuar. Verancich și Zay sînt acolo, și-l așteaptă. Cercetează Seraiul, grădinile, și cele cu elefanți și girafe, monumentele, „sălașurile vecine ale Nimfelor și Muselor". Află undeva, în casa unui bogat, o neașteptată pictură presintînd lupta Sultanului Soliman cu Șahul Ismail [1].

Iar, cum Soliman e prin Asia, în luptă cu Șahul, avînd cu dînsul și pe Vizir, afară de Ibrahim și Rustem, Busbecq, doritorul de antichități, va avea plăcerea de a visită Nicomedia cu palatul, Niceia cu termele, cu cele patru porți și cu alte urme romane. Va vedea la Otmanlîc capre de Angora, oi cu coada grasă, în paza iurucilor. Iar la Angora, unde e îndreptat și de descrierea Francesului Belon, pe lîngă Viena Sultanului și vechile monede, cărora li se zice: „ban de-al păgînului", *ghiaur-mangîr*, el are norocul de a descoperi inscripția lui August [2]. La Amasia va găsi case de lut ca în Spania [3].

Un al doilea drum, în 1554-5, de la Novembre la Ianuar, îl va duce din nou în aceste părți asiatice.

Scriitorul e preocupat, alături de acele descoperiri arheologice, și de găsirea cărților grecești, care pe atunci erau atît de căutate și în Franța. Se știe că lui i se datorește aducerea splendidului manuscript ilustrat al lui Dioscoride. Comoara culeasă de dînsul se ridica la 240 de bucăți [4].

Opera întreagă evită generalitățile, de și ici și colo

[1] Pp. 33-7 din ediția de la Pesta.
[2] Pp. 44-7.
[3] P. 53.
[4] Pp. 233-4, 311, 317.

se află cîte o judecată asemenea cu aceia care spune că „nu toate firile omenești sînt în stare a suporta libertatea neajutată și nu toți sînt născuți așa încît să se poată conduce și să se folosească drept de arbitriul lor", așa că e „nevoie ca de un îndemn de conducerea și porunca unuia mai bun decît dînșii, dacă e vorba să nu greșească"[1]. E înainte de toate o carte de descrieri, care caută a face impresie.

În călătoriile lui, și prin caravanseraiuri, unde caii mănîncă din mînă și mantaua fiecăruia, șeaua, covorul îi serviau de pat, Busbecq s'a interesat, firește, și de creștini. I-a găsit de mai multe feluri.

La Ungurii supuși, orașele sînt în decadență. La arhiepiscopul din Gran se doarme pe scînduri cu scoarțe *(villosi tapetes)*, fără perne și fără cerșafuri; în cutare casă după moda turcească, mai bine sînt ținuți caii[2]. În schimb satele sîrbești se presintă bine, cu țerani cari au une ori sînge regal. În cuptoare se coace pogacea; turmele sînt bogate, un berbece costînd 35 de aspri, puiul unul singur. Toate vechile datini se păstrează, cu capetele de cerbi și mînji pe parii cimitirului, cu furtul fetelor, cu bocetele în care se întreabă mortul. Femeile lucrează la cusături, care-i plac prin marea lor varietate; *multiplici acus pictura variis coloribus rudi et ridendo opere elaborata.* Fetele poartă coiful cu pene de păun pe căciulița roșie, lărgită sus, de pe care spînzură bani icoane, bucăți de sticlă[3].

Clerul grecesc — nu se vorbește de Grecii ceilalți, pe cari se vede că nu i-a frecventat, ca Gerlach, autorul „ziarului",

---

[1] Non omnium ingenia inopem ferunt libertatem, nec omnes ita nati sunt ut se regere et suo arbitrio recte uti sciant, maioris ductu atque imperio tanquam adminiculo opus est ut nullum aliq u. peccandi finem facturi; p. 93.

[2] P. 7.

[3] Pp. 15-20.

cleric la Internunțiatura imperială, și alți Germani preocupați de unirea cu ortodoxia — e considerat de cuceritori. În insulele Prinkipo stă Mitrofan, Mitropolitul de Chalke, prieten al Latinilor, a căror societate o dorește [1]. Față de Greci toleranța e așa de mare, încît sînt Turci cari nu pleacă pe mare până ce acești conlocuitori creștini nu fac binecuvîntarea apelor [2].

Din țerile vasale vin prinți cari păstrează toți ifosul unei independenți pierdute. Astfel, din „țara Sfîntului Gheorghe" (Georgia), din Mingrelia, unde vremea se trece cu petreceri, beții, furtișaguri, și în biserici, unde regimul de schimb înflorește încă, vine, aducînd șoimi Sultanului, prințul Dadian, odată capturat la beție și pe care regina-l face să scape pe fereastă [3].

Ambasadorii au, firește, o situație specială: bailul, ambasadorul frances, „Laigue", un Belgian, a cărui limbuție face să-l evite toți, și Vizirul Rustem, pentru că e capabil să spuie Turcilor că fără Franța Carol Quintul și-ar fi făcut întrarea la Constantinopol [2]. Alături de acești diplomați este însă și societatea, pe care o cunoaștem din Gerlach, din Crusius, de Ragusani și Venețieni, ba chiar și de Florentini [4]. Franciscani, cari se întîlnesc și prin insula Prinkipo, servesc pe catolici [5].

Miniștrii străini, în deosebire de dînsul, Busbecq, gata să iea riscul unei compromiteri grave, nu se îngrijesc de captivi, cari vin în transporturi, ca o marfă: până la 5-6.000 în fiecare an [6]. Sînt între ei Spanioli, ca acela

---

[1] P. 182.
[2] Pp. 125-6. Sînt și Turci cari se botează.
[3] Pp. 120-1.
[4] Pp. 188-90.
[5] P. 126.
[6] P. 181.
[7] P. 93.

care a lăsat așa de interesanta poveste a pățaniilor sale [1], ba chiar Germani, Belgieni luați pe cutare vas venețian de pelerini [2].

Trecînd la Turci, călătorul notează marea iubire a acestor suflete bune, care, după exemplul Profetului însuși, îngrijesc de pisici și chiar, de și cînii sînt socotiți ca profani, de cățelele cu pui, cari se ieau la ceartă cu cutare Venețian fiindcă el chinuiește o pasăre și, în tîrg, dau drumul orăteniilor de vînzare. „Dacă nu li-a dat Dumnezeu minte..." [3]. Ienicerii, teribilii douăsprezece mii de Ieniceri, sînt prin garnisoane ca să apere pe creștini și Evrei. Gentili, ei se feresc a se presinta cu spatele la oaspete și, ca niște călugări, stau cu mînile la piept, cu ochii la pămînt, sărută haina și oferă flori. Fiecare dar e întovărășit de mulțămită.

În oaste nu se admite nedisciplină; beția e oprită. Mîncările scumpe nu se cunosc. Intemperanța e pedepsită. Li ajunge carne de cal, păstrăvi cu pogacea coaptă 'n spuză. Într'un singur cort, douăzeci-treizeci de Ieniceri trăiesc ca niște copii de școală. Soldații pot fi treziți și noaptea, oricînd. Ca să nu fie îmbulzeală, plata se spînzură înaintea corturilor. Cînd se pronunță numele Profetului, capetele se coboară pănă la genunchi. La cuvîntul „Allah" sărută pămîntul. „Dacă-și scarpină capul, cred că au pierdut folosul rugăciunii [4]." Totul e perfect de curat. Jocuri, petreceri nu se pomenesc. „N'am văzut", scrie Busbecq, „nimic mai plăcut ochilor [5]."

Vrednicia omului e ținută în samă. E o „comoară"

---

[1] Cară de copii din Ungaria; p. 60. V. *Revue Historique* pe 1930: descrierea Spaniolului captiv, pp. 89-98.

[2] Pp. 188-9, 200 și urm. Și lui Busbecq i s'a oferit renegarea.

[3] Pp. 103-5.

[4] Si vel digito scalpant caput, periisse sibi precationis fructum arbitrantur; p. 157.

[5] Nihil unquam vidi quod iucundius oculis occurreret.

cel de ispravă, nu ca în Apus, unde, spun Turcii, oamenilor li e mai milă de „cal, cîne şi şoim". În ajunul luptei se împart arme vitejilor.

Busbecq a văzut impresionanta scenă a taberei turceşti. „Nicio tusă, niciun strănutat, niciun glas, nicio mişcare a capului în lături sau în urmă[1]." A auzit acolo şi *cîntecul Turcului mort la Dunăre, care se roagă apoi să meargă cu vestea acasă la dînsul*[2].

El nu uită, dintre categoriile populaţiei turceşti, pe dervişul care-şi pune piatra pe cap şi iea fierul roşu cu mîna, îl pune în gură. Şeful lor merge pe apă, stă în cuptorul încălzit[3].

Dintre fruntaşii acestei societăţi, ambasadorul lui Ferdinand ni descrie pe Soliman în clipa cînd începe a îmbătrîni. E maiestos ca un Agamemnon, la cei vre-o şaizeci de ani ai săi. E cunoscut ca moderat: nu bea. Dar faţa-i e stînsă — *coloris vitium* —, de se crede că are un cancer sau că-i învenineză sîngele cangrena de la picior. E silit a pune roşu pe obraz [4].

Istoria certelor Sultanului cu fiul Baiezid, cu falşul Mustafà se cuprinde pe larg în partea a doua.

Dintre Viziri apar Ahmed, cu faţa maiestoasă, care va isprăvi executat, Rustem, Alî, al doilea Vizir.

În forma atît de aleasă, care a făcut şi succesul traducerilor acestor scrisori, lămuririle sînt, cum se vede, afară, bine înţeles, de această din urmă povestire, mai puţine decît cum era de aşteptat din partea unui spirit aşa de inteligent şi de curios de-a afla.

---

[1] Nulla tussis, nullus screatus, nulla vox, nullus circumacti capitis aut respicientis motus; *ibid.*

[2] P. 147.

[3] P. 197.

[4] P. 59.

VI.

Benvenuto Cellini

A vorbi de Benvenuto Cellini e, după atîţia alţii cari s'au ocupat de autobiografia lui, a presinta toată viaţa plină de iniţiativă şi de originalitate, de o varietate înfinită, a Italiei din prima jumătate a secolului al XVI-lea şi, în acelaşi timp, a grupului de curtesani şi artişti strînşi în jurul figurii distinse a regelui Francisc I-iu al Franciei. E a da o schiţă de moravuri deosebit de impresionantă, alături de soluţiile unui cloţotitor instinct către realisarea, dincolo de meşteşugul învăţat, a frumuseţii artistice depline şi eterne.

„Viaţa" e o operă de sinceritate, pusă supt adăpostul autorităţii istoricului Benedetto Varchi, „preascump amic", la 2 Maiu 1559, ca „o simplă povestire" nerevăzută de alţii [1], „lucru de rînd" *(così bassa cosa)*, al unui „argintar şi sculptor", ajuns la vrîsta de cinzeci şi opt de ani. „A spus curatul adevăr", despre zbuciumata *(travagliata)* lui viaţă.

Îşi arată părinţii: Giovanni d'Andrea di Cristofano şi fata lui Stefano Granacci. E mîndru de neamul său, venit din Ravenna, din Pisa, bogaţi *signorotti*, şi care numără pe un războinic, Luca Cellini. Fratele va

[1] Semplice discorso della vita mia... Non essendo rilevato e ritocco da altri.

servi la „prea-minunatul" Giovanni de'Medici, condottierul „bandelor negre". Bunicul, care ar fi trăit o sută de ani, „se pricepe foarte în arhitectura vremii sale", din care-şi făcuse o meserie. Tatăl e un „filosof", căruia-i place de desemn şi mai ales de musică, pe lîngă talentul de sculptor care-l face să fabrice o oglindă de fildeş, cu cele şapte virtuţi, şi cel de poet. Îl încîntau în special trîmbiţaşii, *i pifferi*, şi ar fi voit să fericească şi pe fiul său cu acest meşteşug. O soră iea pe un sculptor, alta se face călugăriţă. Ciuma-i va strînge tineri pe ai lui, afară de un frate ucis într'o ceartă şi pe care-l va răsbuna pumnalul lui Benvenuto. Împrejur o lume care, a doua zi după înfruntările lui Savonarola, nu-şi supraveghiază vorbele şi nu-şi înfrînează gesturile. Un cunoscut vorbeşte aşa cu bătrînul tată al meşterului nostru: „Nene Ioane, cei mai mulţi oameni, cînd îmbătrînesc, nebunesc, ca d-ta" [1].

Născut la 1500, după optsprezece ani de căsătorie a părinţilor, cari primesc pe băiat ca un dar de la Dumnezeu, — de unde „cel bine venit": *benvenuto* —, copilul e gata de toate isprăvile. Înainte de a salva la doisprezece ani pe un frate de patrusprezece, el e deprins cu escapadele (la Siena), cu exilul administrativ. Ca să scape de meseria pe care i-o menise tatăl, trimeţîndu-l la Bologna, se apucă de giuvaergerie. Ajunge să capete îngăduinţă pentru ce-i place.

În acest timp ceteşte cîte ceva, prea puţin, cînd viaţa-i scoate înainte o carte. Mai tărziu, în temniţă pentru păcatele de violenţă care-i sînt de toate zilele, el ceteşte în acelaşi timp Biblia şi Cronicile lui Villani. Pentru istorie, de altfel, n'are niciun interes: să vorbească ele, cronicile, de visita Împăratului la Paris!

---

[1] Maestro Giovanni, la più parte degli uomini, quando egl'invecchiano, insieme con essa vecchiala impazzano, come avete fatto voi

Cînd începe a vorbi într'aiurea la închisoare în Roma, se spune că i-a venit din cetirea lui Dante [1].

De altfel, Împăratul nu e nimic: „umblă îmbrăcat ca şi mine“ [2]. Războiul lui cu Franţa e o colecţie de „drăcii“ *(diavolerie)* şi Englesii nu sînt decît nişte „diavoli“. Spune într'un loc, vorbind unui demnitar, „că acei de o samă cu mine erau vrednici să vorbească Papilor, Împăraţilor şi regilor celor mari, şi poate era unul pe lume, pe cînd dintre cei ca dînsul treceau zece pe o uşă“ [3]. Numai Margareta de Parma ar fi „o mare princesă“. Papa doar că e bătrîn, dar poate ajunge şi o *pessima bestia,* care-l priveşte „cu ochi de porc“, cu toate că unuia care-l ajutase el „îi sărută cu lacrimi picioarele“ la moarte. Cutare cardinal, de Gaddi, e un *cardinaluccio* şi un biet nebun *(pazzerellino)*. Numai Bembo îi apare „foarte mare în literele sale şi în grad superlativ la poesie“, cu adausul, ce se putea aştepta, „că din profesia aceasta, a mea, Senioria Sa nu înţelegea nimic pe lume“ [4].

Îşi închipuie cineva cu ce uşurinţă glumeaţă se ating toate. Doar Benvenuto e mişcat cînd pleacă de-acasă cu fraţii, pentru că „se supăraseră pe mamă“: „Ce-ar zice, vai!, bătrînii noştri în astă seară!“. Cu o doamnă din Neapole vorbeşte „de lucruri de acelea pe care nu le vinde spiţerul“. Slobod la gură, califică pe un adversar de „porc, laş *(poltrone)*, măgar“.

---

[1] Egli hà letto Dante e, in questa grande infermità, gli è venuta questa vagillazione.

[2] Lo Imperadore andava vestito come andavo io.

[3] Che i pari mia erano degni di parlare a Papi, Imperadori e a gran rè, e che delli pari mia n'andano forse uno per mondo, ma delli sua pari n'andavano dieci per uscio.

[4] Era grandissimo nelle sue lettere e nella poesia in superlativo grado, ma di questa mia professione Sua Signoria non intendeva nulla al mondo.

E darnic în lovituri, pe care le înseamnă fără a le regreta. Unuia-i aruncă în așa fel cu piatra, încît Papa ordonă să-l spînzure. La o ceartă, „împunge (pe dușman) drept supt ureche, dîndu-i numai două lovituri, și la a doua mi-a căzut mort din mînă, ceia ce nu mi-a fost gîndul“ [1]. Altuia, „dînd cu spada prin ziduri“, îi strigă: „Pe toți o să vă ucid“. Cînd un hangiu îl ofensează, Benvenuto nu doarme, întrebîndu-se ce să facă: să ardă casa, să-i ucidă patru cai buni? Isprăvește prin a-i tăia patru paturi. Urmărit de *bargello* la Roma, strigă: „Ori fug viu ori mă prind mort“ *(O vivo fuggo o morte preso)*. Lui Michelangelo se laudă că i-a dat un așa pumn în nas că l-a simțit muindu-se, cu os cu tot, *come se fosse stato un cialdo*, „și, cît va trăi, o să rămîie așa însemnat de mine“. Altul „cade ca mort“ pentru un pumn în tîmplă. Strigă: „cine din voi iese din prăvălie, celalt să alerge după duhovnic, fiindcă medicul nu va mai avea ce-i face“. Cine nu vrea să-i fie garant e străpuns. Împărțind lovituri de pumnal pănă cade, el se luptă cu patru, cinci. Stîlcește pe Spaniolii cari-și rîd de Florentini. Pe iubita lui, Pentesilea, pe care, de altfel, o cedează odată, cată s'o ucidă, cu un rival al lui, și, cînd ea moare de moarte bună, el vede în aceasta pedeapsa lui Dumnezeu. E mai blînd cu „mica sălbatecă *(salvatichella)* tăcută de Ioana, iute la mers, cu gene lungi“ *(accigliata negli ochi)*, pe care o dă mătușii, înzestrînd-o.

E foarte superstițios. Crede în necromanție și, cu un preot care „știa binișor latinește și grecește“, merge, noaptea, la Coloseu, unde vede „legiuni de diavoli, de era plin tot Colóseul“.

---

[1] Lo punsi appunto sotto l'orecchio e quivi raffermai due colpi soli, che al secondo mi cadde morto di mano; qual non fù mai mia intenzione.

O vanitate fără pereche îl stăpînește. Cînd toarnă frumoasa statuie a lui Perseu, nu uită să spuie că, în presența Marelui-Duce de Toscana, ascuns, și în așteptarea solilor cu felicitări de la vice-regele Siciliei, îl copleșiau sonetele, versurile studenților din Pisa. Din toate manifestările de ocrotire dumnezeiască, spune el, „mi-a rămas o aureolă pe cap" — *mi restò uno splendore sopra il capo mio* —, care se vede dimineața două ceasuri și mai ales cînd cade roua pe iarbă ori în amurg[1]".

În ce privește arta lui, el vede un singur izvor, natura. „N'avem alte cărți care să ne învețe arta decît naturalul[2]." Totuși meșterul de argintărie, de „prea-frumoasa artă a smaltului", de statui e încredințat, după ce a văzut anume opere de sculptură antică: „Laocoon, Cleopatra, Venus, Comod, *La Zingana*, Apolon", că e mare deosebire între antici și bieții moderni[3]. Și la Florența, în Pisa, cu *cassoni* de marmură, cată urme antice, de și „mult inferioare celor din Roma", pe care le studiază, în același timp cînd încearcă efimologii latine și cetește pe Vitruviu.

Ambiția-i e să fie „unic în profesiunea sa" și mărturisește că primele lui lucrări în metal prețios i s'au părut „importante și frumoase". Refusă lui Francisc I-iu anumite opere care-i par nedemne de geniul său: „Maiestatea Sa m'a chemat din Italia ca să fac opere care să se înfățișeze bine și, dacă Maiestatea Sa îmi poruncește contrariul, nu m'ar lăsa inima s'o fac[4]."

---

[1] Molto meglio si vede quando l'erbetta ha adosso quella molle ruglada." Expresia e pitorească tot așa ca atunci cînd descrie o noapte cu stele: „egli era uno stellato che faceva un chiarore grandissimo".

[2] Non abbiamo altri libri che c'insegnin l'arte che il naturale.

[3] Tutto quello egli aveva veduto di noi moderni era molto discosto dal ben fare degli antichi.

[4] S. M. m'aveva fatto venir d'Italia perchè io gli facessi dell'

Pe Michelangelo, coleg cu dînsul la Masaccio, îl socoate „cel mai plăcut și mai real *(carnale)* din cei ce au fost pe lume", „prea-escelent sculptor și pictor", „faimosul", „marele", „prea-divinul", mai ales în primele opere. Cu minunatul *(mirabile)* Lionardo, rivalul său, ei fac „școala lumii". Benvenuto spune Marelui Duce Cosimo: „În piatră sînt operele marelui Donatello și ale minunatului *(maraviglioso)* Michelangelo, cari au fost cei doi mai mari oameni de la antici încoace". Cînd creiază Neptunul său, el spune că va face imposibilul ca să învingă, „chiar dacă ar fi acel mare Michelangelo Buonarotti, de la care, și niciodată de la altul, am învățat tot ceia ce știu". Dintre sculptori, nu-i place Bandinello, „presumțios și ignorant", preferindu-i pe Sansovino, afară de trufia și a acestuia: „Sansovino n'a încetat să tot vorbească de marile sale isprăvi, vorbind de rău pe Michelangelo și pe toți cei ce se ocupau cu o artă ca aceasta, lăudîndu-se numai pe sine". E silit a-i zice: „Acei oameni de talent cari fac opere frumoase și bune se cunosc mai bine cînd sînt lăudați de alții decît să se laude așa de sigur ei înșii"[1]. De altfel Bandinello a murit de ciudă pentru triumful lui Perseu.

A cunoscut pe un Pietro Torrigiani, care chema la el, în Anglia, pe Florentini. „Om foarte îndrăzneț, avea mai mult aierul unui mare soldat decît al unui sculptor, mai ales cu gesturile sale grozave *(mirabili)* și cu glasul său sonor, cu o strîngere de sprincene de să sperie

---

opera che stessin bene e che, se S. M. mi commandasse in contrario, a me non comporteria l'anima mai di farle.

[1] Il Sansovino non aveva mai restato di dicalare delle sue gran prove, dicendo male di Michelangelo et di tutti quelli che facevano tal arte, solo lodando se stesso a maraviglia... Quei virtuosi che fanno le opere belle e buone si conoscono molto meglio quando sono lodati da altri che a lodarsi così sicuramente da lor medesimi.

pe orice om de ispravă *(da qual cosa)*, și zilnic vorbia de vitejiile sale cu bestiile acelea de Englesi". Un anume Firenzola îi pare mai curînd „strașnic meșter în arme decît în meșteșugul argintarului". A avut ca rival fericit pe un Ammanati. În Franța află urmele unui Antonio da San-Gallo, concurența unui Squarzella, unui Primaticcio, unui Giovanni Buonaccorso și ajutorul unui Rosso, pe lîngă al lui Alamanni. Pictura nu-l interesează prea mult, dar înseamnă numele „prea-excelentului pictor Raffaele din Urbino".

Nu-l interesează lumea largă, pentru ea însăși. Pomenește însă de frumusețile orașului Zürich, „curat ca un giuvaier", și se interesează de caii turci ai Papei Clement, „cei mai frumoși ce au venit vre-odată în creștinătate", de frumoase pumnale turcești, și are lîngă el pe un tînăr spadasin grec; cunoaște și pe Sienesul Girolamo Mazzetti, care „a fost multă vreme în Turcia". Dar împrejurările unei vieți tumultuoase, agitate, dese ori stropite cu sînge, îl fac să umble, după mîntuire, plată multă și glorie, pe atîtea meleaguri.

La Roma, artilcrist, se laudă că a fost în grupul celor cari, la asediul cetății sacre, au ucis pe conetabilul de Bourbon. În această „infernalitate crudă" el însuși, căpitan, a rănit pe prințul de Orange. Dar mîndrul apărător ajunge la temniță, unde, ce e drept, îl cercetează nobili romani. Pentru că trage suspecte gloanțe în porumbeii de pe casa cardinalului Sforza, e dus legat la Tor di Nona, de unde, rechemat ca pentru moartei e adus ca să între iar la închisoare în Castel Sant' Angelo, unde doar visiunea unui înger îl oprește de la sinucidere. „Îmi muriau dinții în gură." Ca distracție face icoane pe pereți, pănă ce-l aruncă în „adăpostul ultim. al celui mort de foame". „Dorește în vis doar de sfera soarelui." Face versuri, își descopere aureola în jurul

capului, până-l scapă cardinalul de Este. Ajunge a se gîndi la pelerinagiul la Locurile Sfinte.

În Franța, unde se duce cu un ceasornicar, ucigînd un hangiu în cale, el e adăpostit la Fontainebleau, apoi la Tour de Nesle, a lui Petru Strozzi, unde se apără contra lui Villeroy și Marmagne. Îl cercetează aici, nu numai cardinalul de Ferrara, care-i zice: *mon ami,* cu regele și regina Navarei, dar regele însuși, cu Madame d'Étampes, Gabriela, iubita lui, cu cardinalul de Lorena, cu Delfinul și soția lui, cu Guido Guidi, episcopul de Pavia și Alamanni.

Și aici are aceleași apucături. Amenință cu moartea pe cine discută ce face el [1]: îl „ucide ca pe un cîne". Silește pe amantul preferat al Caterinei lui s'o iea, fiindcă altfel „cu spada-i dă mațele afară". Dacă Bandinello n'ar fi fost călare, cu un copil de zece ani lîngă el, l-ar fi ucis. Cînd Gabriela [2] trimete pe cineva să-i iea locul la Tour de Nesle, îl gonește cu sabia. Are pioasa dorință de „a-și ucide toți dușmanii, dacă Dumnezeu se îndură să-și isprăvească opera [3]".

Se iea chiar la ceartă cu atotputernica Gabriela, „femeia blăstămată, născută, aș zice, pentru ruina lumii" [4], și cu amicul ei amiralul, o „bestie". Ajunge să-și rîdă de pretențiile artistice ale Francesilor [5]. „La franciosa natura" ajunge ceva vrednic de ură pentru dînsul.

---

[1] Vi dico così che, se io sento mai in modo nessuno che voi parliate di questa mia opera, io subito v'ammazzerò come un cane.

[2] Spune că aceasta avea „alcune acque ordorifere e mirabili, le quali gli facevano tirar la pelle, cosa per l'addietro non mai usata in Francia".

[3] Se Iddio mi dà tanto di grazia che io finisca la mia opera, spero con quella di ammazzare tutti i miei nemici.

[4] Essendo nata questa maladetta donna quasi per la rovina del mondo.

[5] I quali si pretendevano i più valent' uomini del mondo di tal professione.

Mînia contra tuturora îl va readuce în Italia, la Florența, chiar la Pierluigi, apoi la Cosimo, depărtîndu-se numai, un timp, de frica intrigilor, la Ferrara și la Veneția, unde cunoaște și pe Tiziano. Și aici însă caracterul lui îl duce la gesturi de o violență cu care se laudă. Marea Ducesă, supărată că i-a prețuit rău niște pietre scumpe, nu-l lasă a trece prin apartamentele ei, și el îi refusă o statuie. Iar ducelui îi spune așa: „Excelența Voastră ar găsi nesfîrșiți oameni cari să-i știe face cetăți și palate, dar un Perseu nu va găsi pe lume om care să-l poată face [1]".

Îl chemau din nou în Franța, pentru monumentul regelui Henric al II-lea, dar acuma, la 1562, era prea obosit și desgustat la moșia lui ca să mai încerce o aventură artistică. Și, mai ales, nu mai putea să dea nimănui un pumn bun și o meșteră lovitură de pumnal.

Își încheie viața la 1571.

---

[1] S. Ecc. troverebbe infiniti uomini che gli saprieno far delle città e palazzi, ma che de' Persei leii non troverebbe forse uomo al mondo che gliene sapesse fare un tale.

VII.

Abatele Suger de la Saint-Denis

— Întemeietorul autorității în Franța medievală —

Cea mai mare personalitate a Franciei în secolul al XI-lea este fără îndoială, pe lîngă regi și peste dînșii, abatele Suger de la marea mănăstire Saint-Denis lîngă Paris, o bucată de vreme și regent în vremea lui Ludovic al VII-lea plecat în Locurile Sfinte, și, în acest timp mai ales, dar și altfel, prin exercițiul continuu al unei autorități care era de fapt romană, restabilitorul principiului de autoritate în țara sa.

Viața și fapta lui le cunoaștem, prin biografia, neprețuită, a lui Ludovic al VI-lea, pe care a lăsat-o, și prin scrisorile lui Ludovic, plecat pe acele meleaguri de cruciată, ca și prin paginile pe care un altfel necunoscut călugăr Gulielm le-a închinat învățătorului și stăpînului său. Dar „Viața lui Ludovic" e de sigur unul din cele mai însemnate izvoare pentru cunoașterea epocii întregi.

Din aceste mărturii contemporane se desfac trei lucruri: desordinea feudală, dușmănoasă nevoii de pace creștină și concepției ierarhice a Bisericii, legitimitatea puterii regale și metoda Bisericii, întrebuințate pentru a face pe oameni supuși și ordonați, în ciuda instinctelor prea multă vreme deslănțuite.

Cercetarea acestor trei linii de direcție poate lumină istoria secolului întreg mai bine decît orice expunere cronologică.

I.

Clerul, mai ales cel de mănăstire, pe care-l întrupează Suger, este adversarul hotărît al violenței stăpînitoare.

De aici portretele de feudali care ni se dau: oameni „atroci", „tirani", dușmani ai bisericilor, prigonitori ai martirilor îngropați în ele, vrednici să li se închidă împărăția cerurilor, usurpatori plini de răutate [1]. Așa sînt stăpînii castelelor din jurul mănăstirii: la Corbeil, la Puiset. Țeranii, supuși la dări grele, către ei și dregătorii lor, „abia de pot trăi", și situația lor trezește milă [2]. Ceia ce fac ei călcînd satele nu e mai bun decît acea „apăsare" a Saracinilor [3], contra căreia regele pleacă la luptă în Orient. Iată descrierea unuia din acești „distrugători" [4]: „Domnul acestui castel, de cîte ori voia, își găsia prin violență adăpost cu oricine voia, înghiția cu gura plină averea țeranilor, căra pe vremea secerișului talia și dijma după obiceiu, își aduna lemnele

---

[1] Intolerabiles et pene consumptivas consuetudines habebat, videlicet tres in anno procurationes, unam de collata rusticorum... Atrocitas cuiusdam tyranni... Unde sanctos martyres in terra, inde se de coelo exhaeredare elaboravit... Tyrannis corbolensis... In malitia sua congelati; *Vita*, ed. Migne, c. 1222, 1223, 1225, 1226 și urm. Cf. c. 1298.

[2] Rapacitas Puteolensium... Esca populis Aethiopum... Sibi primum [annona et tallia], deinde dapifero suo, deinde praeposito suo... Vix qui aderant sub tam nefandae oppressionis mole vivebant... Humanae compassionis dolores... Iugum insuportabile, tyrannis nequissimi castri; *ibid.*, c. 1219-20. Atac la posesiunile mănăstirii Sf. Denis, c. 1298 și urm. Suger însuși iea parte la luptele de la Corbeil; *ibid.*

[3] Non minus quam Saracenorum depressione; c. 1218.

[4] Destructor more antecessorum; *ibid.*

de două sau de trei ori pe an cu căruţele satului, lua cu nesuferită supărare, tot după datină, porci, miei, gîşte, găini"[1]. Castelele lor sînt ca „un culcuş de balauri şi o speluncă de hoţi"[2]; ale lor sînt drumurile: între Paris şi Orléans nu se poate merge decît în arme fără voia acestora[3]. Ei nu respectă pe nimeni, nu se supun niciunei autorităţi. De Biserică nu li pasă, de şi aceasta încearcă a-i stăpîni sufleteşte, luîndu-li, dar în lipsă, demnitatea de cavaleri[4]. Cutare ucide pe episcopul de Nogent, lasă trupul gol în piaţă, tăindu-i degetul cu inelul[5]. Regele Filip se plîngea de unul dintre dînşii: „de ale cărui năcazuri mai că a îmbătrînit, de pe urma şireteniei şi înşelătoarei ticăloşii n'a putut să aibă niciodată bună pace şi linişte"[6].

Dacă aceşti mici stăpînitori de castel cocoţat pe o mică înălţime de unde pîndesc şi vînează pe negustori şi pe oricare drumeţi fac atîta supărare unui monarh ale cărui puteri reale vom avea prilejul să le vedem, îşi închipuie cineva ce înseamnă, în lumea violenţei libere, să se desfăşure un puternic feudal, domn fără control pe pămînturile sale de moştenire, legate nominal

---

[1] Eiusdem castri dominus quotiescumque vellet in eadem hospitium cum quibuscumque vellet raperet, rusticorum bona plano ore devoraret, talliam et annonam tempore messis pro consuetudine asportaret, lignaria sua bis aut ter in anno carrucarum villae dispendio aggregaret, porcorum, agnorum, anserum, gallinarum importabiles quasque molestias pro consuetudine tolleret; *ibid.*, c. 1218. Cf. „consuetudo mala; *ibid.*

[2] Sicut draconum cubile et spelunca latronum; *ibid.*, c. 1304.

[3] Neque hi ad illos,. neque illi ad istos absque perfidorum arbitrio nisi in manu forti valerent transmeare; *ibid.*, c. 1264.

[4] C. 1305: „ab omni honore, tanquam sceleratum, infamatum, christiani nominis inimicum, omnium iudicio deponit".

[5] C. 1306.

[6] Cuius devexatione pene consenui, cuius dolo et fraudulenta nequitia nunquam pacem bonam et quietem habere potui; c. 1264.

de o coroană căreia îi cîntăreşte după capriciu aderenţa şi sprijinul. Elegantul tînăr Teobald, conte de Champagne şi de Brie, se uneşte cu unchiul său din Anglia, un vasal tot aşa de arogant al regelui fără mijloace, îşi caută aliaţi între baroni şi începe lupta cu Ludovic al VI-lea [1]. Contele de Corbeil, fiul unui părinte tot aşa de trufaş, „om care nu era un om, pentru că nu era raţional, ci ca o vită..., buclucaş, de o minunată mărime, cap al făcătorilor de rele", „aspiră la coroană", cerînd odată soţiei sale să-i dea armele, pe care primindu-le în calitatea lui de conte, în aceiaşi zi i le va da înapoi ca rege [2].

Regele e ajutat, de obiceiu, mai mult din causa legăturilor de rudenie, de cîte unul dintre dînşii. Astfel Ludovic al VI-lea are contra lui Teobald puterea unchiului Robert de Flandra, „om admirabil, foarte vestit ca ostaş la creştini şi la Saracini de la începutul călătoriei la Ierusalim" (a cruciatei) [3].

Dacă micul senior de la Corbeil n'a ajuns rege, cum se lăuda că e în stare, Foulques de Anjou, a cărui soţie a fost sedusă de rege, dîndu-i un fiu, tot Filip, cu ale cării pretenţii şi cu intrigile mamei lui va avea atîta de lucru dreptul moştenitor, ajunge rege al primejduitului Ierusalim, care simte atîta nevoie de ajutor [4].

De aici vin toate grozăviile unei epoci crude. Răsbunarea celor obijduiţi face să fie strivite de o stîncă odraslele unui rău baron a cărui soţie trebuie să se

---

[1] C. 1275.

[2] Homo non homo, quia non rationalis, sed pecoralis..., tumultuosus, mirae magnitudinis, caput sceleratorum... ad regnum aspirans... Quia qui comes a te recepit, rex hodie tibi reddet". Trece, ucis, in infern; c. 1297.

[3] Vir mirabilis, christianis et Saracenis a primordio hierosolymitanae viae armis famosissimus.

[4] V. şi c. 1287.

tîrască spre cadavru ca un şarpe; se văd trupuri aruncate pe ape, inimi înfipte în pari [1].

Cîte unii dintre aceşti stricători ai păcii publice merg la Ierusalim pentru iertarea păcatelor, dar şi de dragul aventurii, de lăcomia prăzii şi de patima măririlor. Pe lîngă cei doi pe cari i-am întîlnit, cel din Flandra şi cel din Anjou, iată şi unul din „domnişorii" de lîngă Paris, din tăietorii de drumuri şi încasatorii preţului de răscumpărare, Guy de Montlhéry, fiu al unui alt „om zbuciumat şi tulburător al regatului", care fugise din Antiochia contra căreia vin cetele lui Cherboga din Mesopotamia: el îşi dă fata după acel fiu al regelui Filip cu femeia despărţită de soţ [2]. Din această categorie de călători supt cruce în Orient face parte şi un Guy de Rochefort, care a făcut şi el un „iter hierosolymitanum" [3]. Dar Suger nu crede că asemenea pioase excursii sînt în stare să curăţe un suflet prihănit [4].

În faţa acestei anarhii perpetue, cu care Suger va lupta biruitor, puind basele unei noi ordine de Stat, se ridică din fericire amintirea, foarte vie, a vechilor autorităţi, care vor trebui ajutate să devie din nou efective.

Imperiul e departe — şi apare acum, cu osebirile naţionale care prind a trece din instinct în conştiinţă, nu numai departe, dar şi străin. Suger ştie doar că este undeva uh Împărat la Constantinopol, dar el nu-l interesează decît pentru bogăţiile ce are şi, cum vom vedea, pentru tesaurele de artă ce se păstrează în Capitala lui [5]. Este însă în Apus un *imperator romanus* [6]. Şi

---

[1] *Ibid.*
[2] V. *ibid.*
[3] C. 1293-4.
[4] C. 1303.
[5] Constantinopolitanae gazae; c. 1228.
[6] P. 1215.

pe acesta, Henric al V-lea, l-a cunoscut şi-l judecă, nu numai ca duşman al regelui Franciei, ca pe un rău fiu faţă de acela pe care l-a prigonit foarte crud şi l-a despoiat[1], ci ca năvălitor asupra Papei, insultător al acestuia, crud prigonitor al populaţiei romane, pentru care scriitorul arată înţelegere şi simţire.

Iată bucuria Romanilor, cari cred că regalul oaspete aduce pacea şi cari primesc cu aclamaţii pe Papa care-i iese întru întîmpinare, cu clerul său, pe cai albi. Împăratul face jurămîntul pe Evanghelie care i se cere; el jură de trei ori, cu nobilii lui, înaintea porţilor bisericii Sfîntului Petru, unde va fi împărtăşit. Încoronarea lui se face cu o mulţime şi o pompă ca şi cum ar fi fost Scipione Africanul victorios[2]. Germanii lui cîntă „grozav" alături de clericii romani[3]. Dar imediat cîntăreţii înarmaţi se aruncă, în „furia lor teutonică scrîşnitoare", asupra locuitorilor oraşului, cari n'au cu ce să se apere. E ameninţat cu moartea Papa şi cei din jurul lui. Şeful Bisericii, tîrît cu toată Curtea sa în Castelul Sfîntului Înger, e despoiat de insignii, silit a da stăpînului său prin violenţă privilegiul care i se cere. Dar un sinod de peste trei sute de episcopi îl sfarmă[4].

Şi Suger povesteşte cum contra Împăratului prigonitor se adună la 1112 un alt sinod, la Vienne în Franţa, unde Henric e anatemisat şi înlocuit cu acel Lotar, care e presintat ca „un om bun de războiu, apărător neîn-

---

[1] Henricus imperator, vir affectus paterni et totius humanitatis expers, qui, et genitorem Henricum crudelissime persecutus, exhaeredavit; c. 1107.

[2] Infinita nobilium quam si Africano victoria potito; p. 1272.

[3] Praecinentium clericorum odis et Alemannorum cantantium terribili clamore coelum penetrante; *ibid.*

[4] V. şi expunerea amănunţită şi exactă din vechea biografie a lui Suger de Alphonse Vétault, *Suger*, ed. a 2-a, Tours 1876, p. 86 şi urm.

vins al Statului". Şi, până ajunge să spuie că aceste lucruri privesc pe istorici, el vorbeşte de luptele, mai tărzii, din Sudul Italiei, cu participarea regelui creat acolo de noul Împărat, „Roger Sicilianul" [1].

Suger va reveni la Roma, cu o solie de la regele, în 1121, apoi, după alegerea sa ca egumen, în 1123, ca să mulţămească pentru sprijinul ce-i dăduse Sfîntul Scaun contra opunerii de la început a regelui, jignit de neobservarea formelor, opunere care mersese până la închiderea solilor cari anunţau alegerea. Stă atunci şase luni, asistînd la un nou sinod de trei sute de membri şi coborîndu-se, ca pelerin, până la mănăstirea Monte Cassino, la Benevent, la Salerno, la Bari, cetatea Sfîntului Nicolae, la Monte Gargano. Aflînd, la Lucca, de moartea Papei sprijinitor, el se teme de „noua şi vechea lăcomie a Romanilor", dar se bucură de alegerea lui Honoriu al II-lea, om de autoritate şi aspru [2].

Totuşi Împăratul acesta, care se vede supt unghiul intereselor Bisericii şi ale regatului frances, nu e un factor determinant în hotărîrea situaţiei pe care o doreşte conştiinţa, rămasă romană, a clerului. Sarcina readucerii la ordine o poate îndeplini numai *regalitatea.*

Regalitatea *în sine.* Oriunde o vede, chiar în tabăra opusă regelui său, Suger o priveşte cu simpatie, o admiră. Astfel pentru regele Angliei Henric I-iu, totuşi, de sigur, nu un mare Suveran. Despre intenţiile şi acţiunea lui, Suger se exprimă astfel: „Avea de gînd ca, precum folosia tuturora, să-i servească toţi. Căci mai

---

[1] Vir bellicosus, reipublicae defensor invictus... Praesente rege Rogerio, eo quod se regem creasset; *Vita,* c. 1273.

[2] Romanorum nova et vetus avaritia... Vir gravis et severus; c. 1316-7. V. şi c. 1332-5 (cu Lotar, „augustus imperator", la Roma). Cf. Vitault, p. 108 şi urm., şi mai ales Cartellieri, *Abt Suger von Saint-Denis,* Berlin 1898.

sigur este să ai pe unul singur ca să apere pe toți de către toți, decît, neavînd pe acela singur, toți să piară [1]".

De aceia Henric e presintat ca „un om foarte puternic, vestit în pace și în războiu [2]". Și, arătînd conflictul lui cu regele Ludovic, Suger aruncă lozinca: „regele și legea să capete aceiași maiestate în a porunci" [3]. Așa face Henric, care, dacă-și împacă supușii englesi, întărind de hatîrul lor „vechile obiceiuri" ale „vechilor regi", urmînd întru aceasta sfatul oamenilor experienți și de ispravă" din regat [4], se poartă în Normandia, al cării duce este, ca un adevărat stăpîn care face să fie liniște în sate, muncă sigură, „dulapurile pline" de bani *(plenis scriniis)*. „Sprijinit pe ajutorul regelui Francesilor, el pune la cale țara, repune în vigoare legile, impune pacea cu de-a sila, puindu-li în vedere că, dacă ar călca-o, li se vor scoate ochii și vor fi ridicați în furci... Tace pămîntul la vederea lui", cum spune Scriptura, „și fără voie toți păstrează pacea... Piere pofta de răpire a ulilor și se tocesc dinții lupilor, căci nici nobili, nici nenobili nu mai cutează în orice fel de îndrăzneală să prade sau să răpească... Mai pe toate turnurile și orice întăriturl din Normandia, care e o parte a Galiei, ori le face să fie dărîmate, ori introducînd în ele pe ai săi și îngrijindu-le din ai săi bani, ori dacă erau stricate, le-a supus voinții sale".

---

[1] Hoc intendens ut, sicut omnibus profici debet, ab omnibus ei serviretur. Tutius est enim unum ut omnes defendat ab omnibus habere quam, non habendo, [per] unum omnes deperire; c. 1283.

[2] Vir fortissimus, pace et bello clarus; c. 1281. Strenuissimus rex Henricus; p. 1229.

[3] Rex et lex eandem imperandi excipiant maiestatem; *ibid.*

[4] Cum consilio peritorum et proborum virorum regnum Angliae lege antiquorum regum gratanter disposuisset ipsasque regni antiquas consuetudines ad captandam eorum benevolentiam iureiurando firmasset; c. 1281.

Ba chiar „balaurii din insulă tremurară, orice nobil din Anglia neîndrăznind să spuie un cuvînt în tot timpul cîrmuirii lui[1]". Lucru de laudă chiar dacă pentru a l avea trebuiau stoarceri de bani, și anume de la toți, și de la „crinul" cari sînt clericii, și de la a celorlalți urzică[2].

În descrierea luptei cu Ludovic, sprijinit de Robert de Flandra, aducînd 4.000 de oameni, de Teobald, de contele de Nevers, de ducele de Burgundia, cu oferta de duel între cei doi monarhi — Henric obiectează că podul ales ca loc de luptă e putred și-și poate rupe piciorul —, luptă cruntă și îndelungată, se simte cruțarea pentru acela care a arătat contemporanilor ce înseamnă un stăpîn.

În ce privește pe regele său, Suger, care a avut să sufere de pe urma lui Ludovic al VI-lea și care avea de apărat drepturile mănăstirii sale, știe foarte bine că „orice putere nu admite rivală" și că „mînile regilor sînt lungi"[3]. Dar aceasta nu-l împiedecă să ceară intervenția regelui.

---

[1] Fretus domini regis Francorum auxilio, terram componit, leges recolit, pacem coactis imponit, nihil minus quam eruitionem oculorum et celsitudinem furcarum, si capiant, promittens... Silet terra in conspectu eius, pacem servant inviti... Perit milvorum rapacitas et dentes luporum hebetantur, cum nec nobiles, nec ignobiles depraedari aut rapere quacumque audacia praesumunt... Fere omnes turres et quaecumque fortissima castra Northmanniae, quae pars est Galliae, aut eversum iri facit, aut suos intru dens et de proprio aerario procurans, aut, si dirutae essent, propriae voluntati subiugavit. Insulani dracones tremuerunt, cum quicumque Angliae proceres nec etiam mutire tota eius administratione praesumpserunt; c. 1281.

[2] *Ibid.* Cf. c. 1226: „oppressio exactorum regiorum quos dicunt graffiones".

[3] Omnis potestas impatiens consortis erit; c. 1307. Scitur enim longas regibus esse manus; c. 1306.

E bucuros cînd ea se produce, ceia ce se întîmplă în momente deosebit de grele pentru țară și cînd nimeni altul decît dînsul n'ar putea îndeplini opera de justiție neapărată. Astfel cînd contele de Flandra, Robert Frisonul, e ucis de un anume Burcard, regele intervine și așează pe fiul lui, Robert de Normandia, iar pe ucigaș îl frînge pe roată, lăsînd să-l mănînce corbii, un complice fiind spînzurat în tovărășia unui cîne [1].

Sînt momente cînd de la sine țara, atacată, primejduită, se strînge, cu o formidabilă armată, în jurul acelui care de obiceiu poate aduna abia șapte sute de ostași [2]. Astfel cînd, la 1124, Împăratul Henric al V-lea se aruncă asupra regatului, cu „Lotaringienii, Alemanii, Bavaresii, Suevii și Saxonii săi", Ludovic al VI-lea merge de se roagă la Sfîntul Dionisiu. El se duce acolo după datina veche, de cîte ori „un alt Stat îndrăznește să năvălească Statul Francilor" [3]. De acolo iea steagul cu care mănăstirea l-a înfeodat pentru comitatul de Vexin [4]. Stilul povestitorului gîlgîie de ură contra străinilor. Să fie loviți mai rău decît Saracinii, să li se dea trupurile lupilor și corbilor! Toată feudalitatea e acum în jurul regelui: Raoul din Vermandois, Carol din Flandra [5], Gulielm din Aquitania, Conan din Bretania, Foulques din Anjou, chiar un dușman, ca Hugo de Troyes. Fuga

---

[1] C. 1326-8. Pe altul călugărit, îl despoaie de rasă și-l ucide.

[2] C. 1261-2. Cîndva, sînt cu el atîția „de ar putea supune Spania" (luptelor pentru Cruce), „qui etiam Hispaniam perdomare sufficerent"; c. 1324.

[3] Hanc ab eo habent praerogativam ut, si regnum Francorum invadere audeat, ipse beatus et admirabilis defensor cum sociis suis tanquam ad defendendum altari suo superponatur.

[4] Vexillum quod de comitatu Vulcassini, quo ad Ecclesiam feodatus est, spectat, votive tanquam a domino suo suscipiens; c. 1319.

[5] Pentru Balduin de Flandra „apprime militaris, elegans iuvenis et facetus", c. 1308.

lui Henric e echivalentă cu o mare victorie. Fugarul vamuri, ca un blăstămat, într'un an [1].

Către regele acesta, mare în clipele mari, iar de obiceiu așa de retras și de modest, clerul se îndreaptă de la sine, și pentru coroana pe care o poartă și pe care Ludovic o închină Sfîntului Dionisiu, și pentru legăturile personale cu dînsul.

Față de anume lovituri și păgubiri din partea seniorilor, abații mănăstirilor fac o intervenție pe lîngă acela care, de la stabilirea dinastiei Capețienilor, a rămas un ocrotitor și apărător al Bisericii, *un advocatus Ecclesiae*: „De aici a ieșit", scrie Suger, „că prin a noastră osteneală venerabilul episcop de Chartres, Yves, pentru partea sa, capitolul Bisericii Sfintei Marii, pentru a sa, arhiepiscopul de Sens, pentru a sa, și noi, pentru a noastră, am mers la gloriosul rege în Laon și i-am expus cu lacrimi pustiirea bisericilor, starea nenorocită a săracilor și a orfanilor, desmoștenirea bisericilor [2]." Regele se simte apărătorul lor chemat *(ecclesiarum illustris defensor)*, jură că nu va mai îngădui asemenea abusuri și, ajutat de milițiile bisericești, distruge castelul amenințător, întăriri de piatră în locul celor de palisade ridicîndu-se în calea tulburătorilor [3].

Legăturile personale între regalitate și mănăstirea lui Suger sînt nu numai cele foarte vechi, pe care le vom semnala pe urmă, dar și cele din acest veac al XI-lea chiar. Nu cu frumosul Filip [4], tatăl lui Ludovic al VI-lea, criticat pentru legătura lui cu adultera Bertrada, care-l

---

[1] *Ibid.*

[2] Ecclesiarum depopulationem, pauperum et orphanorum deplorationem, ecclesiarum exhaeredationem lacrymabiliter exposuimus; c. 1220.

[3] Palo et vimine... Castrum bene munitum; *ibid.*

[4] Procer et elegans corpus; c. 1276. Menționea mamei lui, Rusoaica din Chiev, „regis Ruthenorum filia"; c. 1335.

stăpînește cu desăvîrșire, și care, murind la Melun, în vrîstă de șeizeci de ani, nu dă nimic Sfîntului Dionisiu și de aceia e îngropat la mănăstirea Sfîntului Benedict pe Loira [1], ci cu însuși acest Ludovic, care, crescut supt îngrijirea egumenului din margenea Parisului, rămîne prietenul mănăstirii [2]. Încoronarea lui la Reims, pe care Roma ar fi voit s'o oprească, e pusă în legătură cu amintirile bătrînului creștinător Clovis. Cînd era acum bătrîn, gras, de unde porecla [3], — dar tot umbla printre țerani [4] —, el se gîndia ca, făcîndu-se călugăr acolo unde copilărise, să-și lese averea la săraci. Moare pe cenușă, cerînd a fi îngropat lîngă Carol-cel-Mare, ceia ce nu se poate îndeplini, spune Suger, fiindcă în acel loc zăcea Carloman și nu se pot izgoni din mormînt regii *(exhospitari)*. Om „amabil și binevoitor, pentru care unii îl socotiau slab de minte" [5]. Pe fiul său vrea să-l crească tot acolo unde el însuși își primise creșterea [6]. Acesta va fi însă, cum îl vom vedea, în calitate de cruciat, altfel de om.

Privirea lui Suger nu îmbrățișează, în afară de această regalitate francesă pe care o crește, o conduce și o suplinește, un orizont geografic prea larg. Dar pentru dînsul, ca și pentru orice Frances din vremea lui, ducele de Normandia, de și a ajuns, dar abia, rege în Anglia, e încă un prinț de acasă.

---

[1] C. 1277.

[2] Clarissimus dominus et amicus noster; p. 1215. Rex Ludovicus Philippi ab infantia sua dum hic nutrirentur; c. 1235. Cf. c. 1213, 1255.

[3] Iam gravis corpore et carneae spissitudinis mole ponderosus; c. 1324, 1335.

[4] C. 1338.

[5] Gratus et benevolus, quo etiam a quibusdam simplex reputabatur; c. 1258.

[6] Fp. 1337-40.

Supt Ludovic al VI-lea aceste situaţii le are „mărinimosul rege al Anglilor, Gulielm, fiul şi mai mărinimosului rege Gulielm“ [1], biruitorul de la Hastings. E un om „bun de oaste, doritor de laudă şi urmăritor de faimă“ [2], un răspînditor al comorilor adunate [3], dar şi supus instinctelor şi patimei pentru femei [4]. Dar ambiţia regală pentru Franţa jigneşte pe clericul, foarte frances, care enunţă principiul că *poporul său nu trebuie să se supuie altui neam, ci, în acest cas, Englesii Francesilor*. „Se zicea în de obşte că acel rege mîndru şi năvalnic aspira la coroana Francesilor“, ca unul a cărui mamă era soră a lui Robert de Flandra. „Dar nu e iertat, nici lucru firesc ca Francesii să fie supuşi Englesilor, ci Englesii Francesilor [5].“

Îl presintă pe acest Gulielm al II-lea pedepsit prin uciderea de săgeată în Pădurea Nouă pentru că răpise, la moartea prelaţilor, avere bisericească [6].

E adevărat că puternicul lui urmaş, Henric, de care a mai fost vorba, e „un om foarte cuminte, înzestrat cu distincţie a sufletului şi a trupului şi cu ştiinţă“ [7], că era animat de ambiţia ca nimeni să nu-l întreacă [8], dar nu-i e iertat s'o facă faţă de regele Franciei însuşi,

---

[1] Magnanimus rex Anglorum Guilelmus, magnanimioris Guillelmi regis filius, Anglorum domitor.

[2] Usui militiae aptus, laudis avarus famaeque petitor.

[3] Opulentium Anglorum thesaurorum profusor; c. 1256-7.

[4] Lasciviae et animi desideriis deditus; c. 1257.

[5] Dicebatur equidem vulgo regem illum superbum et impetuosum aspirare ad regnum Francorum, quia famosus iuvenis unicus patri erat de nobilissima coniuge, Roberti, flandrensis comitis, sorore. Nec fas, nec naturale est Francos Anglis, imo Anglos Francis subici; c. 1257.

[6] *Ibid.*

[7] Vir prudentissimus..., animi et corporis strenuitas et scientia; c. 1258.

[8] Inferioritatis impatiens.

a cărui superioritate e evidentă față de regele engles și de ducele Normandiei, vasalul lui [1]. Normandia e o *regni portio* întocmai ca Aquitania, de a cării soartă se ocupă acela care a avut o parte în căsătoria lui Ludovic al VII-lea cu Aliénor, fata ducelui Gulielm [2].

Am arătat că opera de cruciată nu e pentru el o datorie, devotamentul lui tot mergînd spre Biserica lui și credincioșii ei [3]. Dar legătura de familie încheiată de Boemund, istețul Normand, devenit în depărtatul Orient duce de Antiohia, cu dinastia franceză face ca Suger să se ocupe de zgomotoasa și izbutita lui visită în Apus, la 1106.

E, scrie Suger, „un om ales și faimos între Răsăriteni". Isprăvile lui sînt multe, până la ajutorul dat, contra Împăratului, Papei Alexandru. E firesc ca regele Franciei, de care se tem și Saracinii, să-i acorde pe sora sa Constanța, nunta făcîndu-se la Chartres, și ca Papa să-i dea ca întovărășitor un legat.

La Conciliul de la Poitiers, fiind de față și viitorul egumen, care abia-și mîntuise studiile [4], se aude, pe lîngă glasul Papei, și al lui Boemund, vorbind de o nouă cruciată [5]. Și scriitorul urmărește cu gîndul odraslele acestei căsătorii [6]: Ioan, care va muri în Apulia, Boemund al II-lea, „frumos băiat și bun ostaș" în Anatolia moș-

---

[1] Rex Francorum Ludovicus, ea qua supereminebat regi Anglorum ducique Nortmannorum Henrico sublimitate, in eum semper tanquam in feodatum suum efferebat; c. 1307.

[2] C. 1136.

[3] C. 1409-10. El dă privilegii cui pleacă în cruciată cu Ludovic al VII-lea; c. 1225.

[4] Cui et nos interfuimus, quia recenter a studio redieramus; c. 1266.

[5] De hierorolymitano ininere ne tepescat; c. 1267.

[6] Constanța fusese despărțită, pentru motive canonice, de Hugo, contele de Troyes (Vétault, *o. c.*, p. 44, nota 1).

tenirii sale, căruia i se rătează capul, cînd, cu o sută de călăreți, urmăria pe Saracini [1].

Vorbind de legăturile primului Boemund cu Bizanțul, abatele frances arată față de celalt Imperiu aceleași sentimente ca și primii cruciați. Se amintește lupta lui Boemund la Durazzo, continuînd campania tatălui, Robert Guiscard, contra Imperiului, resistența la ispitele ce veniau din Tesalonic și din Constantinopol, din „toată Grecia", a „Împăratului Grecilor" [2]. Grecii sînt pentru el cei mai șireți oameni [3].

Astfel de sentimente fuseseră provocate de nesuccesul cruciatei lui Ludovic al VII-lea, solicitat de regele Ierusalimului și de patriarhul Antiohiei, de Papa, după uciderea de Musulmani a celui de-al doilea Boemund, a întreprinde o expediție fără țintă și fără resultat, care a costat mulți bani regatul Franciei [4]. Scrisorile regelui au aceiași notă ca și ale unora din participanții primei cruciate: dacă lucrurile au mers rău, poate fil și „greșeala alor săi", dar și „viclenia" Împăratului [5], care e acum marele Comnen Manuil. Dacă regele întîmpină piedeci în Asia Mică, e de pe urma acestuia, care a „îngăduit Turcilor să între în țara sa și să prigonească oastea lui Hristos" [6].

Orice sentimente ar avea el, reformatorul și orînduitorul născut, pentru regalitatea care poate să ajute la pedepsirea încălcătorilor feudali [7], cărora nu li permite

---

[1] *Ibid.*

[2] C. 1265.

[3] Astutia enim praecipue Grecorum est; c. 1234.

[4] C. 1202 și urm.

[5] Tum pro fraude imperatoris, tum pro culpa nostrorum; c. 1365-6.

[6] Turci qui permissione imperatoris in terran suam militiam Christi persequi venerant; *ibid.*

[7] V. și c. 1218. „Ad repellendos raptores" se ridică împreună întăriturl, c. 1219

măcar o participare prea importantă la cruciată, „cu o oaste care se cuvine numai regilor“ [1], el așteaptă însă refacerea lumii pe bază de drept și de autoritate, supt binecuvîntarea lui Dumnezeu, care a creat și susține mai ales Biserica.

De la Biserica romană, de care e firește așa de legat? Să vedem.

La 1107 el cunoaște pe Pascal al II-lea în Franța, cînd, izgonit de acasă, acesta merge la leagănul teoriei de stăpînire universală prin Scaunul pontifical, gloriosul Cluny trece la Charité, fiind întîmpinat de ofițeri regali, ca stolnicul *(dapifer)* care e contele de Rochefort — Suger el însuși vine să se plîngă contra arhiepiscopului de Paris, la cetatea Sfîntului Martin, Tours, și în sfîrșit la mănăstirea însăși a Sfîntului Dionisiu, apoi la Châlons, unde merge și Suger și egumenul său, Adam, și asistă la negociațiile cu Germanii: cancelarul Albert, arhiepiscopul de Trier, doi episcopi și adversarul Împăratului prigonitor, acel duce Welf, care e descris, cu plăcere, ca „un om voinic și de minune cît era de lung și de lat, și cu glas strașnic“, observînd numai că astfel de oameni, afară de episcopul de Trier, elegant, sincer, plăcut, păreau trimeși „mai degrabă ca să sperie decît ca să discute“ [2]. De fapt, „în furia lor teutonică“, spune statornicul adversar al celor de peste Rin, ei „strigau scrîșnind din dinți“ și „insultau“, amenințînd cu o nouă expediție romană de înfricoșare și pedepsire: „Nu aici, ci la Roma, se va hotărî, cu sabia, conflictul“ [3].

[1] Așa cu baronul de Roucy, care merge „in Hispaniam..., cum exercitu, magno, quod solos reges deceret“; c. 1260.

[2] Vir corpulentus et tota superficie longi et lati admirabilis et clamosus qui tumultuantes magis ad terrendum quam ad ratiocinandum missi viderentur; c. 1278.

[3] Theutonico impetu frendentes tumultuabant et, si tuto auderent, convicia eructarent, iniurias inferrent. *Non hic*, inquiunt, *sed Romae gladio determinabitur querela;* c. 1270.

De aceia urii arătate de „Teutonici“ i se opune, după conciliul ţinut la Troyes, „iubirea Francesilor“ [1]. Şi el constată cu bucurie că, în ciuda armatei de 30.000 de oameni pe care o conduce, Henric al V-lea a trebuit să facă faţă blîndă la Roma [2].

Regele Franciei a întîmpinat personal pe Papă şi, cu acest prilej, pentru a explica pentru ce el „a plecat la picioarele lui Pascal maiestatea regală“, Suger invocă nu numai fireasca „iubire de Dumnezeu“, dar şi vechile omagii la Roma înaintea mormîntului Sfîntului Petru, Sfîntul Părinte însuşi amestecînd în cererea de ajutor contra Împăratului amintirea lui Carol-cel-Mare, cel încoronat de înaintaşul său [3].

În ce priveşte raporturile sale proprii cu acela care e şeful creştinătăţii, Suger nu uită să arăte că în mănăstirea sa a fost, un moment, teama ca Papa, sărăcit şi în exil, să nu puie mîna pe lucrurile scumpe din tesaur, dar Pascal „nici nu s'a uitat la ele“, ci a cerut numai un petec din veşmintele Sfîntului Dionisiu [4].

Urmaşul lui Pascal, mort în 1118, Gelasiu, are şi el de luptă cu Antipapa scos înainte de duşmănia persistentă a Împăratului, şi astfel şi el va trebui să facă drumul în Franţa, apărînd la Maguelonne, dar, înainte de a fi văzut pe regele, care voia să-i iasă întru întîmpinare la Vézelay, se stinge de podagră. Şi Suger se bucură, arătînd-o prin laudele pe care le răspîndeşte,

---

[1] Cum amore Francorum, qua multum servierant, et timore et odio Teutonicorum.

[2] C. 1271.

[3] Amore Dei maiestatem regiam pedibus eius incurvantes Philippus et filius Ludovicus], quemadmodum consueverunt ad sepulcrum piscatoris Petri reges submisso diademate inclinari. Quos dominus Papa manu erigens, tamquam devotissimos apostolorum filios ante se sedere fecit; c. 1269.

[4] *Ibid.*

prin legăturile așa de onorabile pe care le răscolește, că urmașul celui mort, Calixt al II-lea, episcop de Vienne, e însuși fiul lui Gulielm cel Mare, zis Tête Hardie, conte de Burgundia, și unchiul reginei Adelaida, care era fiica lui Humbert al II-lea de Maurienne, avînd deci bun sînge imperial, dar și sîngele regilor Franciei. El vede în alegerea celui care se visase — el o știe — cu lumină de lună supt veșmînt un triumf al punctului de vedere frances, pe care-i place să-l afirme. Conciliul, cercetat, de la Reims îl încîntă și nu-i desplace că, după negocierile cu Împăratul la Mouzon, vrăjmașul permanent al Romei pontificale e cxcomunicat [1].

Întors la Roma, Calixt e primit „glorios", adversarul fiind gonit de la Sutri, prins, purtat prin Capitala pontificală pe o cămilă, cu piei crude de capră pe umeri, închis; scena umilirii lui e zugrăvită apoi în camera învingătorului. Cînd Suger, care iea parte la Conciliul de la Laterano în 1123, merge la Bitonto să-și vadă conaționalul ridicat pe Scaunul Sfîntului Petru, acesta vrea să-l reție lîngă dînsul [2].

Și Honoriu al II-lea, urmașul lui Calixt, e lăudat ca „un om de bun sfat și apărător al dreptății" [3]. Cînd, chiar înainte de moartea lui, în 1130, de frica „tumultului roman", se alege diaconul Grigore, care e Inocențiu al II-lea, și i se opune Pierleone, noul Papă e silit și el să facă drumul în Franța, unde regele adunase un Conciliu la Étampes, venind apoi la St. Benoît-sur-Loire să-i cadă la picioare. Data aceasta, nu mai e în față aceiași „furie teutonică". Împăratul cel nou Lotar, vine la Liège, ca să ție frîul Papei, care străbătuse și Lotaringia. La întors, Inocențiu apare la St. Denis cu un coif de aur, călare pe un cal alb, răspîndind bani po-

[1] C. 1311-2.
[2] C. 1312-4.
[3] Vir consilii et iustitiae tutor; pp. 1214-5.

porului după vechea datină la întrarea în Ierusalim. În urmă, cardinalii doi cîte doi, în mantii lungi, cîntînd, lumea feudală îngrămădindu-se după dînşii pe supt tapiţerii şi coroane de verdeaţă. Din mulţime nu lipsesc nici Evreii cu sulul, cărora li se urează ca „Dumnezeu atot puternicul să li iea vălul de pe inimă“ [1]. După o visită la Paris, Papa se aşează un timp la Compiègne [2]. Se dă un mare ospăţ în casele abaţiale. Deci, pe Inocenţiu al II-lea Suger are mîndria de a-l ospăta. Dar bucuria lui e şi mai mare cînd, cu prilejul călătoriei Papei Eugeniu al III-lea (1145-53), se vădeşte că visita făcută Sfîntului Dionisie în Casa lui e acum o datorie pentru Papii cari calcă pămîntul Franciei [3].

Dar nu de la Papă poate să aştepte Suger mîntuirea Franciei sale, restabilirea rînduielii pe care-o are în suflet. Nici de la episcopatul, cu care, în persoana lui Galon, arhiepiscop de Paris, el se găseşte în luptă şi care pîndeşte „libertatea“ mănăstirilor [4], şi care, în afacerea încoronării lui Ludovic al VI-lea, primeşte ordine de refus de la această Romă, totuşi străină. Ci numai de la altă putere, de la aceia care a moştenit tradiţiile de cultură ale epocei romane, care a dus mai departe literatura în limba latină, care a păstrat cărţile antichităţii, care a continuat şcoala, care, cum vom vedea, a cultivat arta, şi care, pe lîngă aceasta, a dat continuul exemplu al unei administraţii îngrijite şi profitabile,

---

[1] Auferat Deus omnipotens velamen a cordibus vestris.

[2] Pp. 1330-2.

[3] Sicut mos est romanis pontificibus in Galliis demorantibus ob honorem sancti apostolatus beati Dionysii; c. 1232-3.

[4] Eam etiam episcopi parisienses ex aemulatione ingenitae monasterii libertatis beato Dionysio abstulerunt; c. 1223. Ce i se iea se dă Cluniacensilor de la St. Martin des Champs şi de la Gournay; *ibid.*

condusă de șefi înaintea cărora, fără resistență, oricine trebuie să se supună: mănăstirea.

Aici e și locul unde se păstrează din veac în veac, prin pomelnic, prin daruri, amintirea unui trecut regal, care nu trăiește așa de puternic în dinastia însăși și în societate. Această amintire, plină de recunoștință și de venerație, care susține și îndreaptă, pleacă de la Clovis creștinătorul, care e invocat cînd e vorba de încoronarea, contra oricui, a succesorului din secolul al XII-lea. Pipin e calificat de „Împărat" și se arată de ce a fost înmormîntat acolo [1]. Se citează în materie de artă patronul giuvaiergiilor, Dagobert, „prea-piosul", „gloriosul și faimosul rege al Francilor" Dagobert, cel urmărit de mînia tatălui [2], și soția, Matilda. Se mai arată „scaunul nobilului, gloriosului rege Dagobert, în care, cum se spune din vechime, regii Francilor, primind puterea asupra țerii, obișnuiseră a se așeza mai întăiu pentru a primi omagiile nobililor lor" [3]. Ctitoria însăși a mănăstirii trimete la „Clotar cel mare", cu vedeniile lui de oameni în alb, cari-l ajută la clădire [4]. Se aduce înainte și privilegiul lui Pipin. Ea se sprijină însă mai ales pe Carol-cel-Mare, de care e vorba și la creșterea lui Ludovic al VI-lea, ca și de a „altor regi de mare valoare" [5]. Se păstrează hrisovul de donație al lui, al fiului, Ludovic cel Evlavios, se arată cele șapte cande-

---

[1] Pro peccatis patris sui, Karoli Martelli; c. 1228.

[2] Și c. 1226.

[3] Nobilis gloriosi regis Dagoberti cathedra, in qua, ut perhibere solet antiquitas, reges Francorum, suscepto regni imperio, ad suscipienda optimatum suorum hominia primum sedere consueverant; c. 1257.

[4] P. 1241.

[5] Ludovicus, regis magnifici Philippi filius, antiqua regnum Caroli Magni et aliorum excellentiorum consuetudine; c. 1255.

labre ale Împăratului [1], un „gradalis" de la dînsul [2], uşile de afară [3]. În archivele care cuprind documente pe care Suger le numeşte, pe jumătate în limba greacă, întru cîtva cunoscută atunci în Apus, *immunitatis bibli*, el studiază, cînd stătea la şcoală *(aetate docibili)*. Aceste acte-i permit să discute fundaţia lui Pipin, relaţiile mănăstirii cu Carol-cel-Mare şi fata lui, care a fost stareţă, certele de după dispariţia puternicului Suveran [4]. Carol cel Pleşuv dă o parte din altar. De la „Carol al treilea", cel-gros, bietul „glorios", şi el, îngropat supt altar [5], pentru că dăduse Sîntului Dionisie satul Rueil, vin cele şapte lămpi în vase de argint care ard de-asupra mormîntului, şi, în memoria lui, la serbătorile cele mari se aprind şaizeci de făclii [6]. De aici şirul se întrerupe, odată cu Carolingienii. Nicio pomenire a celor d'intăiu modeşti „advocati ecclesiae" cari sînt Capeţienii: Hugo, Robert, Henric. Filip, fiul acestuia şi al „Rutenei" de la Chiev, e menţionat numai pentru păcatul lui cu Bertrada. Numai cu „Ludovic al lui Filip", Ludovic al VI-lea, se reiea seria donatorilor [7].

Din colecţia de „bibli" de la Saint Denis culege Suger tot ce-l leagă cu şcoala lui Carol-cel-Mare şi cu antichitatea, pe o vreme cînd Roma pontificală nu mai avea legături cu trecutul cultural al vechilor Romani. Dacă se încrede în profeţiile politice şi vorbeşte, impresionat, de profeţia lui Martin, „acel poet popular care a văzut şi a povestit în chip minunat împrejurările

---

[1] C. 1258, 1317.

[2] C. 1225.

[3] Prior valvarum introitus; c. 1226.

[4] Pp. 1214-5.

[5] Karolus imperator tertius, qui eidem altari subjacet gloriose sepultus; c. 1236.

[6] C. 1236

[7] Rex Ludovicus Philippi; c. 1233.

Englesilor peste veacuri [1]", el va cita pe Lucan, va vorbi de *regii quirites*, de „brațele lui Hector" [2], de *Gades Herculis* [3]. Elevul și biograful lui, Gulielm, pomenește pe Horațiu, pe Caton și pe Cesar, pe Cicerone, pe stoici [4]. Îi place să presinte spectacole de poesie virgiliană, cu clarele ape care însenineză, cu plantele cînd verzi, cînd în floare [5]. Descrie minunile din „pămîntul nou" al ostenelilor sale, cu izvoarele vii și rîurile care-i străbat creațiunea [6]. Nu odată încearcă a caracterisa, fie și într'o formă confusă încă, personagiile de care se ocupă [7].

Ca artist, el înțelege și admiră opera marelui lucrător în aur și în pietre scumpe din vremea regelui Dagobert, Sf. Eligiu [8]. Piatra scumpă ca atare îi place, și el vorbește cu mîndrie de mulțimea negustorilor „din deosebite țeri și neamuri", cari-l copleșesc cu ofertele, știindu-l așa de doritor [9]. Vin la el și abați, ca acel

---

[1] Vaticinium... Ille agrestis vates, Anglorum sempiterni eventus mirabilis spectator et relator; c. 1231.

[2] Hectorei lacerti; c. 1294.

[3] C. 1300.

[4] Suger e pentru dînsul „Caesar animo, sermone Cicero"; c. 1199. El știe, de altfel, că în *historiae* sînt toți regii și prinții Franciei; c. 1196.

[5] Spatiantibus decurrentium aquarum clarificam exhilarationem et modo florentium, modo virentium graminum obtutibus et formis; c. 1273.

[6] In hac itaque nova terra, videlicet în medio villae, loci obiectantis amoenitatem, vividorum fontium et rivarum decurrentium amplectantes affinitatem; p. 1218. Cf. „ignes confabularentur"; c. 1279.

[7] V. c. 1196, 1199.

[8] Incluso S. Eligii opere; c. 1258.

[9] Venditorum etiam gemmariorum tanta de diversis regnis et nationibus ad nos turba confluebat ut nos plus emere quaereremus quam illi vendere sub administratione omnium festinarent; c. 1231.

de la Fontevrault cu astfel de podoabe, care, închise în „potire minunate", sînt daruri de la regele Angliei, Ştefan, de la contele de Champagne, Henric[1].

Îi lucrează „giuvaiergii" din Lotaringia[2], şi el crede că meşterii lui sînt mai buni decît cei vechi[3]. Cu prilejul căsătoriei lui Ludovic al VII-lea ştie că-i face plăcere regelui dăruindu-i un vas[4]. El ştie însă, din convorbirea cu „Ierosolimitani", cu episcopul de Laon, Hugo, la ceas de leturghie, ce comori, de rîvnit, se ascund, de frica lăcomiei latine, la Sfînta Sofia şi în alte biserici ale Constantinopolului Grecilor celor „vicleni"[5]. Încă de atunci se desemnează perspectiva prădăciunilor fără pereche din 1204, cînd cetatea împărătească, supusă cu armele, va fi la dispoziţia baronilor.

Marele ziditor, care se crede ajutat şi prin minuni dumnezeieşti, se gîndise a aduce pe Mediterana, pe Marea Angliei, şi pe Seina, fie şi înţelegîndu-se cu Saracinii, „coloanele minunate ale palatului lui Diocleţian şi ale altor terme" din Roma[6]. Pentru pictură chiamă pe meşterii „cei mai buni ce s'au putut găsi în deosebite părţi"[7].

---

[1] Quas in mirabilibus cuppis toto tempore vitae suae congesserat; c. 1232. Cf. la c. 1258 un dar de la Teobald, care avea obiectul de la regele Siciliei.

[2] „Aurifabri lotharingi" (cinci până la şapte); c. 1232.

[3] Profusiores nostratibus erant artifices; c. 1233.

[4] Cum in primo itinere Aquitaniae regina noviter desponsata domino regi Ludovico dedisset; c. 1258.

[5] Cum Hierosolymitanis, quibus constantinopolitanae patuerunt gazae et Sanctae Sophiae ornamenta... Admiranda siquidem et fere incredibilia a viris veridicis quam pluribus et ab episcopo laudunensi Hugone, in celebratione missae, de S. Sophiae ornamentorum praerogativa, necnon et aliarum ecclesiarum audieramus; c. 1234.

[6] C. 1243. Cf. c. 1243-5.

[7] Meliores quos invenire potui de diversis partibus pictoribus; c. 1227.

Cea mai mare bucurie i-a fost cînd, după nouăsprezece ani de conducere, a putut consacra la 1140, în fața regelui și a reginei, biserica refăcută de dînsul[1].

Dar, chiar fără această mare operă, numele lui Suger ar fi înscris în istoria civilisației europene prin *ctitoria de țară* pe care a făcut-o.

Pe ruinele castelelor distruse, și cu ajutorul regelui, el întemeiază și tîrguri[2], dar, înainte de toate, pe pămînturi de multă vreme pustii el taie brazda[3], plantează vii[4], adună locuitori[5]. Sună din nou clopotele în regiuni unde „peste iarba crescută din singurătate oile și caprele păsteau adesea" și unde numai se afirma că „Sîmbăta, arătînd sfințenia locului, se vedeau arzînd candele[6]".

Minuni se fac: orbi, șchiopi, lunateci, dropici alergînd pentru însănătoșare, cutare mută văzînd pe Maica Domnului și strigînd către dînsa: „Doamnă!"[7]. Biserica e plină, de se uită femeile peste capul bărbaților[8]. Mănăstirea e și un pantehnic industrial, și se pomenește „odaia încălțămintilor"[9].

---

[1] C. 1140.

[2] Publicum forum; c. 1298. C. 1303: effosis puteis.

[3] Carruca terram incultam derumpi fecimus: c. 1216. Erat locus ille quasi spelunca latronum, habens ultra duo milliaria deserti... Cubilia in quibus dracones habitabant; c. 1216-8.

[4] Clausus vinearum; c. 1213.

[5] Villas omnino rapinis exhospitales rehospitari fecimus; c. 1222.

[6] Supra ex solitudine concretam herbam oves et caprae frequenter depascebant... Ubi testimonio multorum saepe in die Sabbati, sanctitatem loci significantes, candelae videbantur ardere; c. 1223.

[7] C. 1223. *Ibid.*, pentru moaște; brațul Sf. Simion apără de furtună; c. 1249.

[8] C. 1242.

[9] Camera calciamentorum; c. 1221.

Pe pămînturile astfel liberate se iea dijma de la „colonii" cari devin „censuali"; se așează „advocați", ale căror drepturi trec și la fete, pe care mănăstirea caută să le mărite cu oameni de casă [1]. I se cedează cîte unui senior cum e contele de Dammartin *tallia (taille)* de cinci măsuri de grîu, censul de la berbeci *(exactio arietum)* și dreptul de *hospitare* pe sama țeranilor, dar se reservă „censul" propriu-zis, așa-numitul *tensamentum*, dreptul de mînă moartă *(mortuae manus)*, „talia pierdută" *(forisfacta tallia)* [2]. Se ieau și Evrei arendași [3].

Astfel, cînd se împlinește aproape un șfert de veac de abație a lui Suger, Casa Sfîntului Dionisie, mănăstirea, culege veniturile noilor ogoare date la țerani sau în arendă: „schimbul" *(cambiatio)*, darea pentru trecere sau, cum se zicea la noi: brudina *(pedagium, theloneum)*, și la poarta Parisului, unde Sfîntul are o casă [4].

Egumenul e însuși un mare, un foarte mare senior, cel mai bun administrator al proprietăților încredințate lui. El întră, nu numai ca mijlocitor către rege al săracilor [5], și în viața de tot felul a acelora pe cari i-a înlocuit. Vînează cu amici, cum e contele de Evreux, cerbii, dar împarte prada fraților bolnavi și „oaspeților" de la spital [6].

Înaintea lui, o lume se închină. La sfințirea noii biserici vine arhiepiscopul de Canterbury și cel de Constanța [7]. Pe lîngă mari feudali ca Teobald sau

---

[1] C. 1220-1.

[2] C. 1214.

[3] C. 1212-3.

[4] C. 1212-4. Pentru „consuetudo quam vulgo dicunt aquariam", c. 1227.

[5] Per hunc clamor pupilli et causa viduae ingrediebantur ad principem; c. 1195.

[6] C. 1217.

[7] C. 1250.

Godefrid de Normandia, regi, ca Scoțianul Daniel, Roger Sicilianul, Henric al Angliei, îi presintă omagiile lor [1].

Nu e de mirare deci că, atunci cînd Ludovic al VII-lea pleacă în cruciată și se chiamă sfatul clericilor și baronilor pentru a hotărî de administrația țerii, Suger e ales el, cu Gulielm, conte de Nevers, care, dorind a se călugări, refusă, fiind apoi îndemnat și de Papa Eugeniu să primească [2] (1147).

I se zice de acum „serenissime domine", „Sublimitas Vestra", „ești cel mai mare prinț în țară" [3]. Englesii îl intitulează „regni Francorum rector" [4]. Cereri de ajutor contra reapariției „briganzilor", *latrunculi,* vin de la Limoges, de la Bourges, de la Poitiers, din depărtata Gasconie; regele-i cere necontenit bani. Fratele acestuia, Robert, e îndemnat, întors mai înainte din cruciată, să usurpe. Cu o energie de fier, Suger biruie, sacrificîndu-se: „bătrîn eram, dar în acestea mai mult am îmbătrînit: *Senex eram, sed in his magis consenui* [5]".

Când, mult după întoarcerea regelui căruia-i păstrase regatul, abatele se stinge, la 12 Ianuar 1152, în vrâstă de șaptezeci de ani, sînt de față episcopii de Soissons, de Noyon și *silvanectensis* și la îngroparea lui servesc șase episcopi, Marele Maiestru al Templierilor fiind și el de față [6].

---

[1] C. 1197 (Viața, de Gulielm). Pentru prinți, regi, clerici cari-și scot inele *(digitos exanulare)*, c. 1230-1.

[2] Initum est a pontificibus regni vel proceribus generale concilium, cui potissimum ex optimatibus vel personis ecclesiasticis rerum summam et regni oporteret committi gubernacula; c. 1202 (Viața, de Gulielm). Regele-i dase abația Chaumont; c. 1157.

[3] Maximus princeps estis in regno; c. 1152 (Viața citată). Îl ajută arhiepiscopul de Reims și Raoul de Vermandois; *ibid.*

TABLA DE MATERII

P.

I. — Felix Platter . . . . . .
II. — Bacon din „Essays“ . . . . . .
III. — Un martor al luptei communeros-ilor spanioli .
IV. — Ercilla . . . . . .
V. — Busbecq . . . . . .
VI. — Benvenuto Cellini . . . . . .
VII. — Abatele Suger de la Saint-Denis, întemeietorul autorităţii în Franţa medievală . . . .